मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको अभियानः
आत्मनिर्णयको अधिकार, स्वायत्त मधेश प्रदेश, राष्ट्रिय पहिचान
समावेशी लोकतन्त्रसहित संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, नेपालको संविधान

मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको
घोषणापत्र २०७०

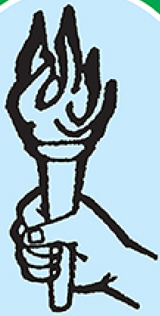

चुनाव चिन्ह
हातले समातेको मसाल

मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल
केन्द्रीय कार्यालय, बालकुमारी, ललितपुर,
फोन/फ्याक्स नं. ०१-५५४०३९०
इमेल : mprforum@yahoo.com

www.mprfn.org

मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाललाई नै भोट किन ?

१. शताब्दियौंदेखि मधेशमाथि कायम रहेको आन्तरिक औपनिवेशीकरणलाई अन्त्य

गरी अत्मनिर्णयको अधिकारसहित स्वायत्त मधेश प्रदेशको स्थापना गर्न ।

२. संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधान निर्माण गरी जनआन्दोलन, ऐतिहासिक मधेश जनविद्रोहद्वारा जनताले व्यक्त गरेका जनआकांक्षा एवं चाहनालाई संवैधानिक रुपमा व्यवस्थित गर्न ।

३. राष्ट्रिय पहिचानसहितको संघीयता र संघीयतासहितको संविधान निर्माण गर्न ।

४. मधेशी, आदिवासी/जनजाति, दलित, मुस्लिम, महिला, पिछडावर्ग तथा अन्य अल्पसंख्यक समुदायहरुलाई जनसंख्याको आधारमा राज्यको सम्पूर्ण अंग र निकायमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व र साझेदारी सुनिश्चित गराउन ।

५. गरिबी र बेरोजगारी अन्त्य गर्न युवाहरुलाई शिपमूलक तालिम र पूंजी उपलब्ध गराई उत्पादन, निर्माण एवं व्यवसाय सञ्चालन गर्न व्यापक रुपमा "युवा स्वरोजगार कार्यक्रम अभियान" सञ्चालन गर्न ।

६. सम्पूर्ण नेपाली नागरिक मधेशीहरुलाई नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र दिलाउन ।

७. संसदीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय निकायका निर्वाचनहरुमा महिला तथा दलितहरुका लागि छुट्टै कोटा अर्थात् उनीहरुको बीचमात्र प्रतिस्पर्धा हुने गरी सुरक्षित निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण गराउन ।

८. कृषि क्षेत्रलाई औद्योगिकरण, व्यवसायीकरण तथा आधुनिकीकरण गरी कृषि विकास गर्नका लागि "हरित क्रान्ति" (Green Revolution) सम्पन्न गर्न ।

९. शिक्षित बेरोजगार युवाहरुलाई बेरोजगारी भत्ता दिलाउन ।

१०. उच्च माध्यमिक तह सम्मको शिक्षालाई निःशुल्क तथा अनिवार्य गराउन ।

११. मधेशमा हुलाकी सडक, रेल्वे, अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, सडक यातायात, संचार, मल खाद्य र कृषि सिंचाईको व्यवस्था सुनिश्चित गर्न ।

१२. जलस्रोत, पर्यटन, कृषि र शिक्षाको विकास गरी नेपाललाई औद्योगिक एवं समृद्ध राष्ट्रको रुपमा निर्माण गर्न ।

१३. मुलुकमा शताब्दियौंदेखि कायम रहेको जातीय, वर्गीय, लैंगिक र क्षेत्रीय असमानता, शोषण एवं विभेदलाई अन्त्य गरी समानता, स्वतन्त्रता र सामाजिक न्यायमा आधारित लोककल्याणकारी सामाजिक लोकतान्त्रिक प्रणालीको स्थापना गर्न ।

१४. सबै नेपालीका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, आवास र सुरक्षाको अधिकारलाई संविधानमा मौलिक हकको रुपमा व्यवस्थित गराउन ।

१५. नेपाली सेना लगायत सम्पूर्ण सुरक्षा निकायहरुमा मधेशी समुदायलाई सामूहिक प्रवेश गराई, नेपाली सेनालाई लोकतान्त्रिकरण र समावेशीकरण गरी राष्ट्रिय सेनाको रुपमा रुपान्तरित गर्न ।

१६. मधेशी समुदायको राष्ट्रिय पहिचानलाई मान्यता दिलाउन ।

१७. मधेशको जल, जंगल र जमीनमाथि मधेशीहरुको अग्राधिकार कायम गराउन ।

१८. मधेशीहरुको भाषा-मैथिली, भोजपुरी, अवधी, थारु, हिन्दी, सन्थाल आदि लाई राष्ट्रभाषको रुपमा मान्यता दिलाई भाषिक विभेदलाई अन्त्य गर्न ।

१९. मधेशी, आदिवासी/जनजाति, दलित, मुस्लिम, पिछडावर्ग, महिला तथा अल्पसंख्यक समुदायहरुलाई मुलुकमा मालिकाना हक दिलाउन ।

२०. भ्रष्टाचार, कमिशनतन्त्र, अपराधीकरण र लूटमाथि आधारित वर्तमान राज्य व्यवस्थालाई अन्त्य गरी जनतालाई सुशासन दिलाउन ।

२१. ज्येष्ठ नागरिक, वृद्धवृद्धा, अपाङ्गता भएका असक्त व्यक्ति, विधवा/एकल महिला र अनाथ बालबालिकाका लागि सामाजिक सुरक्षा प्रदान गराउन ।

२२. किसान, मजदुर र निम्न आय भएका अत्यन्त गरीब वर्गको उत्थान एवं हक, हित र अधिकारलाई सुनिश्चित एवं संरक्षण गर्न ।

२३. मानव जीवनको लागि अनिवार्य आवश्यकता रहेको पर्यावरण एवं जैविक विविधताको संरक्षण गर्न वनविनास, नदी कटान, गिट्टी, ढुंगा र बालुवाको निकासी जस्ता कार्यलाई नियन्त्रण गर्न ।

२४. सम्पूर्ण नेपाली जनतालाई नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारको प्रत्याभूति गराउन ।

२५. अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरुप आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरुलाई प्रत्याभूति गराउन ।

आदरणीय जनसमुदाय, महिला तथा सज्जनवृन्द !

मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको घोषणापत्र प्रस्तुत गर्दै हाम्रा महान् वीर अमर शहीदहरूप्रति श्रद्धासुमन अर्पण गर्दछौं । जनआन्दोलन तथा ऐतिहासिक मधेश जनविद्रोहका दौरान आज पर्यन्त अंगभंग, घाइते हुनुभएका, थुनामा यातना सहनु भएका, धनजनको क्षति व्यहोर्नु परेका तथा आन्दोलनमा योगदान पुऱ्याउनु भएका सबैको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै हार्दिक सम्मान व्यक्त गर्दछौं । अतीतमा जनताको मौलिक अधिकार तथा उत्थानको लागि योगदान दिएका अग्रज वीर योद्धाहरूलाई स्मरण गर्दै युगौंदेखि उपेक्षित तथा शोषित मधेश र मधेशीका साथै आदिवासी/जनजाति, पिछडावर्ग, दलित, महिला एवं अल्पसंख्यक समुदायको चाहना साकार पार्न 'संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राजनैतिक प्रणाली' स्थापना गर्न हाम्रो दल प्रतिबद्ध छ ।

विगतमा सामन्तवादी शासन व्यवस्था अन्तर्गत सत्तामा रहेका राजा, राणा, पञ्च, कांग्रेस, कम्युनिष्टहरू लगायतले मधेशी समुदायलाई राज्यसत्ताको सबै अंगबाट अलग राख्ने र मधेश माथि औपनिवेशिक शासन संचालन गर्ने नीति लिएकोले, सबै किसिमले सबल र सक्षम रहेका मधेशीहरू, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र भाषिक रुपले कमजोर हुँदै गए । मधेशी लगायत आदिवासी जनजाति, मुस्लिम आदिको पहिचानलाई समाप्त पार्न देशलाई एकल जातीय, एकल भाषी, एकल संस्कृति भएको देशको रुपमा पहिचान बनाउने काम भए । राज्यको सम्पूर्ण निकायहरू, संसद्, कार्यपालिका, न्यायपालिका, राजनीतिक नियुक्ति, प्रशासन, प्रहरी, सेनालगायतमा मधेशीहरूको प्रवेशलाई निषेध गर्ने अघोषित नीतिको निर्माण भयो । राज्यको सम्पूर्ण साधन स्रोतमा मधेशीको पहुँचलाई समाप्त गर्ने काम भयो । प्राकृतिक साधन र स्रोतमाथिको स्वामित्व मधेशीहरूलाई उपलब्ध नगराई जंगललाई कटान गरी त्यस ठाउँमा गैर मधेशी समुदायलाई सितैमा जग्गा वितरण गरी बसाउने कार्य गरियो । सामुदायिक वनको नाममा मधेशमा रहेको जंगललाई नव बसोबास गरेका समुदायहरूलाई बाँड्ने कार्य भयो ।

आन्तरिक औपनिवेशिक शासनबाट मधेश र मधेशीहरूलाई मुक्त गराउन हाम्रा अग्रजहरूले राजनीतिक रुपमा २००९ सालदेखि संघर्ष शुरु गरे पनि शासकीय उपेक्षा एवं दमन, आफ्नो अवसरवादी चरित्र तथा मधेशीमा जागरुकताको अभावले गर्दा सफलता प्राप्त गर्न सकेन । २०४६ सालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलन पछि देशमा रहेको मधेशी, आदिवासी/जनजाति, दलित, मुस्लिमहरूको समस्यालाई प्रजातान्त्रिक शक्तिहरूले समाधान गर्ने विश्वास सबै उपेक्षित, शोषित समुदायले गरेका थिए । तर, नेपाली कांग्रेस र नेकपा (एमाले) लगायत अन्य शक्तिहरूले त्यसतर्फ कुनै चासो नराखी मधेशी र आदिवासी जनजाति विरोधी राज्यको नीतिलाई निरन्तरता दिई एकल जातीय शासन व्यवस्थालाई सबल बनाउने नीति अख्तियार गरे । मधेशमाथि शासन गर्ने नीति अन्तर्गत उत्तर दक्षिण सिमानालाई छुने गरी १४ अंचल र ५ विकास क्षेत्र निर्धारण गरे । यसले मधेशबाट कर असुलिने र पहाडमा लगानी गर्ने नीतिलाई स्थापित र व्यवस्थित गर्ने कार्य गरे । यस नीतिले मधेशको स्थिति कमजोर हुँदै गयो र मधेशीहरूमा गरिबी, बेरोजगारी र पछौटेपन व्याप्त भयो । कृषि, जुन मधेशको आर्थिक उन्नतिको मेरुदण्ड थियो र नेपाल विश्वको चामल निर्यातक देश मध्ये तेस्रो देश थियो, आज विश्वको मुख्य चामल र अन्य खाद्यान्न आयात गर्ने देश बनेको छ ।

मधेश आन्दोलनको क्रममा उपेन्द्र यादवको नेतृत्वमा २०५४ सालमा स्थापना भएको मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालले आम मधेशीहरूलाई जनजागरण र प्रशिक्षणको माध्यमबाट राजनीतिक रुपले सजग बनाउने कार्य आरम्भ गरे । यसले मधेशीलाई आफ्नो पहिचान र अधिकार प्राप्त गर्न देशमा संघीय प्रणाली आवश्यक रहेको बोध गराउनमा सफलता प्राप्त गरे । २०६२/०६३ मा मधेशीहरू पहिचानसहितको संघीयता

र समानुपातिक समावेशी राज्य व्यवस्था नाराका साथ जनआन्दोलनमा सहभागी भए। तर, अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी गर्दासम्म आईपुग्दा नेपाली कांग्रेस, नेकपा (एमाले), नेपाल सद्भावना पार्टीलगायत आन्दोलनकारी एवं परिवर्तनकारी शक्ति नेकपा (माओवादी)ले समेत पुरातन खस शासकहरूको प्रवृत्तिको जालझेलमा लागेर संघीयतालाई परित्याग गरी अन्तरिम संविधान जारी गरे।

अन्तरिम संविधान, २०६३ मा नेपाली कांग्रेस, नेकपा (एमाले), नेकपा (माओवादी) र त्यस वखतका नेपाल सद्भावना पार्टीले संधीयता, गणतन्त्र, समावेशी लोकतन्त्र र राष्ट्रिय पहिचान जस्ता लोकतन्त्रका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण मूल्य र मान्यताका आधारहरूलाई नराखे पछि २०६३ साल माघ १ गते अन्तरिम संविधान जारी भएको भोलि पल्ट नै मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको नेतृत्वमा सो संविधान जलाएर विरोध गरेका कारणले नेता/कार्यकर्ताहरू थुनामा परे। थुनामा नेता/कार्यकर्ताहरूलाई चरम यातना दिइयो। स्मरण योग्य कुरा के छ भने त्यस वखतको सरकारमा अहिलेका नेपाली कांग्रेस, ने.क.पा. (एमाले), ने.क.पा.(माओवादी), नेपाल सद्भावना पार्टी तथा मधेशका तथाकथित हितचिन्तक नेता महन्थ ठाकुर, हृदयेश त्रिपाठी लगायतका नेताहरू मन्त्री पदमा विराजमान थिए। त्यसै बेला मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको नेतृत्वमा मधेशभरी विभिन्न आन्दोलनका कार्यक्रमहरू संचालन भइरहेका थिए। यसै सन्दर्भमा अन्तरिम संविधान जलाए पछि मधेशी जनअधिकार फोरम, नेपालका नेता/कार्यकर्तालाई थुनामा दिएको चरम यातनाको विरोधमा मधेश बन्दको बेला लहानमा माओवादीको गोलीबाट रमेश महतो शहीद भए र मधेश जनविद्रोहले विशाल रुप लियो। नेपाली कांग्रेस, ने.क.पा. (एमाले), ने.क.पा. (माओवादी) र नेपाल सद्भावना पार्टीका सरकारले त्यस आन्दोलन माथि दमन गर्न ५२ जना मधेशीलाई गोली हानी हत्या गरे र दशौं हजार व्यक्तिलाई घाईते बनाइए। यस आन्दोलनको नेतृत्व मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालले गरेको थियो। यस मधेशी जनविद्रोहले यथास्थितिवादी शासकहरूको जग नै हल्लाई दिए र मधेशीहरू राजनीतिक शक्तिको रुपमा देशमा उदयीमान भयो। यस पछि मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल एक क्रान्तिकारी राजनीतिक शक्तिको रुपमा देश र विदेशमा स्थापित भयो। उक्त ऐतिहासिक मधेश जनविद्रोहको कारणले संधीयता, गणतन्त्र, प्रादेशिक स्वायत्तता, समावेशी लोकतन्त्र र मधेश स्वायत्त प्रदेशसहित अन्य स्वायत्त प्रदेशका साथै राज्यको पुनरसंरचना गर्ने जस्ता राजनीतिक अवधारणाहरू अन्तरिम संविधानमा समावेश हुन सके। मधेश आन्दोलनको कारणले नै मधेश विरोधी, निर्वाचन क्षेत्रको निर्धारण आयोगको प्रतिवेदनको खारेजी भएर पुन: निर्वाचन क्षेत्रको निर्धारण २०६४ सालमा सम्भव भयो र मधेशले २४० निर्वाचन क्षेत्र मध्ये ११६ क्षेत्र पाउनमा सक्षम भए। मधेश आन्दोलनले गर्दा २०६४ साल भाद्र १३ गते २२ बूँदे र २०६४ साल फाल्गुन १६ गते ८ बूँदे सहमति गर्न सरकार बाध्य भयो। यिनै सहमति र सम्झौताहरूमा हामीले स्वायत्त मधेश प्रदेश लगायत राज्यको सम्पूर्ण निकायहरूमा मधेशी जनताको समानुपातिक र समूहगत प्रवेशको अधिकारलाई स्वीकार गर्न बाध्य पार्‍यौं। मधेशी आन्दोलनको यही ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई निरन्तरता दिने क्रममा आन्दोलन र जनविद्रोहको परिणामस्वरुप संविधानसभामा हाम्रो बलियो उपस्थिति भयो र संविधानमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रलाई यथास्थितिवादीले समाप्त गर्न सकेन। मधेशमा मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको अगुवाईमा मधेशी जनताको मुक्ति संग्राम आज पनि जारी छ।

१. देशको वर्तमान राजनीतिक परिस्थिति

मधेश जनविद्रोह पछि देशको राजनीतिक शक्ति सन्तुलनमा परिवर्तन भएको छ। पहिले राजा, कांग्रेस र कम्युनिष्ट बीच राजनीतिक शक्तिको सन्तुलन थियो भने अहिले नेपाली कांग्रेस, कम्युनिष्ट र मधेशी राजनीतिक शक्ति बीच रहेको छ। यसमा आदिवासी/जनजातिहरूको राजनीतिक शक्ति पनि थप हुँदै गएको छ र ती आदिवासी/जनजाति समेत मधेशी राजनीतिक शक्तिहरूसँग मिली संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रतात्मक व्यवस्थालाई सुदृढ र सबल पार्न एकजुट हुन लागेका छन्।

आज देशमा मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल एकातिर मधेशी र आदिवासी/जनजाति दलित, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक समुदायको राजनीतिक शक्तिको रुपमा स्थापित हुँदै गएको छ। यी शक्तिहरूले देशमा नयाँ राजनीतिक समीकरण स्थापना गर्ने निश्चित छ। आजसम्म आफूलाई मात्र देशका राजनीतिक शक्ति ठान्नेले परिवर्तनलाई आत्मसात गर्न सकिरहेको छैन र आफ्नो हातबाट राजनीतिक शक्ति फुत्केको अनुभूति र हतास मानसिकताले राजनीतिक शक्ति मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाललाई कमजोर पार्न सबै किसिमको साम, दाम, दण्ड र विभेद जस्ता घृणित अप्रजातान्त्रिक र अराजनीतिक हतकंडा अख्तियार गर्न खोजिरहेका छन्।

मधेश जनविद्रोहले एकातर्फ देशमा रहेका यथास्थितिवादी राजनीतिक शक्तिको जग हलाइ दिएको छ भने अर्को तर्फ ती शासकका पछि लागेर सत्तामा पुग्ने भ्रष्टाचारी एवं अवसरवादी मधेशी नेताहरूलाई जनता सामु नङ्ग्याउने काम गरेको छ। मधेश जनविद्रोह पछि सत्ता लिप्सामा तल्लिन रहेका भ्रष्टाचारी एवं अवसरवादी मधेशीमूलका केही बदनाम तथा भ्रष्ट नेताहरू सत्ता प्राप्त गर्ने उद्देश्यले नयाँ नयाँ मधेशी दल स्थापना गर्नुको साथै सत्ता प्राप्तिका लागि सरकारमा लाभका मन्त्रालयहरू प्राप्त गर्न सफल पनि भए। यिनीहरूको उद्देश्य सत्ता प्राप्ति मात्र रहेकोले मधेश जनविद्रोह र जनआन्दोलनबाट प्राप्त राजनीतिक शक्तिलाई र मधेशका मुद्दालाई कमजोर पार्नको लागि मधेशी, आदिवासी जनजाति, महिला, दलित र पछाडि पारिएका अन्य समुदायको उपस्थितिलाई संविधानसभामा कम गर्नको लागि अन्तरिम संविधानका केही धाराहरूलाई परिवर्तन गर्नमा तीन दललाई साथ दिए र संविधानसभामा समानुपातिक तर्फको पहुँचमा मधेशी, महिला, आदिवासी जनजाति र दलितको उपस्थितिमात्र कम पार्ने कार्य गरे जसको विरुद्ध मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाललाई पुन: संघर्ष गर्नु पर्‍यो र फेरि त्यस अधिकारलाई सुनिश्चित गराउनमा सफलता प्राप्त गरेको छ।

२. मधेश तथा मधेशी जनविद्रोहको आकांक्षा

मधेशी तथा आदिवासी जनजातिहरूको सन्दर्भमा राज्य पुन:संरचनाको सवाल भनेको भूगोलको रेखाङ्कन र सीमाङ्कन मात्र होइन। आर्थिक पूर्वाधार, साधनस्रोत र शक्तिको पुन:वितरण, न्याय तथा समानतामा आधारित नयाँ सामाजिक सम्बन्धको निर्माण तथा एकाङ्गी सांस्कृतिक विम्बहरूको अन्त चाहेका छन्, मधेश जनविद्रोह र जनआन्दोलनले। मधेशीहरू, राज्यसँग आफ्नो स्वामित्व, सम्बन्ध र अधिकारको नयाँ आधार एवं परिभाषा खोजेका छन्। राज्य संरचनामा आफ्नो ऐतिहासिक एवं परम्परागत पहिचान, सम्बन्ध र मान्यता खोजेका छन्। एक भाषा, एक भेष र एउटै संस्कृतिको वर्चस्वबाट मुक्ति खोजेका छन्। एकात्मक, केन्द्रीकृत राजतन्त्रात्मक शासन प्रणालीद्वारा सिर्जित आर्थिक, राजनीतिक असमानता र विभेद तथा पछौटेपनलाई समाप्त पार्ने र आर्थिक पूर्वाधार, साधनस्रोत र शक्तिको पुन:वितरण तथा राज्यसँग न्याय र समानतामा आधारित सम्बन्ध स्थापनाको चाहना हो मधेश जनविद्रोह। शक्ति, साधन र स्रोतमा आफ्नो समानताको अधिकार स्थापना गर्ने संघर्ष हो, मधेश जनविद्रोह र जनआन्दोलन।

आज मधेश जनविद्रोह र जनआन्दोलबाट स्थापित जनआकांक्षालाई अन्य मधेशी पार्टीहरूले सत्ताको खेलमा मात्र सीमित गरेका छन्। तर, यो सत्ताको खेल मात्र होइन। बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुजातीय विविधिताले परिपूर्ण हाम्रो मुलुकमा असमावेशी राज्यको चरित्रबाट मुक्ति दिलाउने आन्दोलन हो। यस आकांक्षालाई पूरा गर्ने अभियानकर्ताको नाम हो मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल। यसले मात्र यी आकांक्षाहरूलाई पूरा गर्न सक्छन्।

३. मधेश: मधेशी र पहाडी दुवै समुदायको समिश्रित वासस्थल

तराईमा गैरमधेशी समुदायको रुपमा पहाडी समुदायको बसोबास रहँदै आएको छ। तराई क्षेत्रमा पहाडबाट निरन्तर रुपमा भैरहेको बसाई सराईले गर्दा यस समुदायको संख्या उल्लेखनीय छ। इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा मूलत: हिमाल र पहाडबाट बसाई सरी आएको पहाडी समुदाय तथा बर्मा, भारत तर्फबाट विभिन्न कारणले नेपाल तर्फ सरी आएको बसोवासले गर्दा तराई आज एकहदसम्म "मधेशी, हिमाली र पहाडी समुदायको समिश्रित वासस्थल" बन्न पुगेको छ। तसर्थ मधेशले खोजेको नयाँ राज्यसंरचनामा यस मौलिकताको यथास्थान र सम्मान रहनु पर्ने कुरामा मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल प्रतिबद्ध छ।

४. मधेशका मूलभूत मुद्दाबारे हाम्रो नीति

आज मधेशका मूलभूत मुद्दाहरूलाई केही मधेशवादी दल दावी गर्ने गुट-उपगुटहरू र विशेषगरी आफूलाई राष्ट्रिय र ठूला दल भन्नेहरूले बंग्याउने, न्यूनीकरण गर्ने र सकेसम्म नकार्ने कोशिस गरी राखेको स्थिति छ। तिनीहरूले मधेशका मूलभूत मुद्दाहरूलाई ओझेलमा पारी झिना मसिना मागहरूलाई नै मुख्य माग हो भनी प्रस्तुत गरी यथार्थमा मधेशी जनताप्रति विश्वासघात गर्ने काम गरिराखेको छ। यस्तो षड्यंत्र र जालझेलको स्थितिमा हामी बढी सतर्क र चनाखो भएर मधेश र मधेशी समुदाय लगायत आदिवासी/जनजाति, मुस्लिम, पिछड़ावर्ग, दलित, महिला, शोषित पीडितहरूका मूलभूत मुद्दाहरूलाई आत्मसात गरी तिनीहरूलाई जोडदार र प्रभावकारी ढंगले अगाडि बढाउनको लागि जनसंघर्ष र जनविद्रोहमा उत्रनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ।

यस सन्दर्भमा मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल निम्न मुद्दाहरूलाई आत्मसात गर्दै यसमा जोड दिन चाहन्छ:

- पहिलो मुद्दा मधेशी समुदाय लगायत आदिवासी/जनजाति, दलित, शोषित पीडित समुदायको राष्ट्रिय पहिचानको साथै सबै क्षेत्रमा समावेशी र सहअस्तित्वलाई स्थापित गराउने रहेको छ। लगभग २४० वर्ष देखिका खस सामन्ती शासकहरूले मधेशी पहिचानलाई नेपालीको पहिचानको रुपमा कहिल्यै स्वीकार गरेनन् र गर्न चाहिरेहका छैनन्। मधेशी समुदाय नेपालको धरतीपुत्र र आदिवासी हो भन्ने ऐतिहासिक यथार्थलाई शासक वर्गले कहिल्यै स्थापित हुन दिएन। शासकहरूले मधेशी समुदायलाई जहिले पनि भारतीय र आप्रवासीको रुपमा परिचय दिन खोज्यो। दौरा-सुरुवाल लगाउने, नेपाली भाषा बोल्ने एक विशेष जात र संस्कृतिका पहाडीमूलका समुदायलाई मात्र नेपालीको रुपमा परिचित गर्न खोज्यो जो सरासर बदनियतपूर्ण थियो। मधेशीहरूको पहिचानलाई राष्ट्रिय पहिचानको रुपमा स्वीकार गर्नैपर्छ। मधेशी लगायत आदिवासी/जनजाति, दलित, शोषित पीडितको स्वामित्व स्थापित हुनैपर्छ। राज्यलाई समावेशी र सहअस्तित्वको आधारमा संचालन गर्नैपर्छ। अब यसमा कुनै किसिमको भेदभाव स्वीकार्य हुनेछैन।
- दोस्रो प्रमुख मुद्दा भनेको, नेपालमा २४० वर्षदेखि अभ्यासमा रहेको एकजातीय-एकसंस्कृतिको राज्य संरचनामा आमूल परिवर्तन गरी राज्यलाई समानुपातिक प्रतिनिधित्व, सहभागिता र साझेदारीको सिद्धान्तको आधारमा समावेशी बनाउने मुद्दा हो। राज्यका प्रत्येक नीति निर्माण र शक्ति अभ्यास गरिने ठाउँहरूमा मधेशी समुदाय लगायत आदिवासी/जनजाति, दलित, शोषित पीडित समुदायको प्रतिनिधित्वलाई कि त शून्यमा राखिएको छ, कि त न्यून गरिएको छ वा केही प्राविधिक र गैरप्रशासनिक ठाउँहरूमा सीमित गरिएको छ। यो स्थितिमा आजको दिनसम्म पनि कुनै परिवर्तन देखिएको छैन। तसर्थ राज्यलाई जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक समावेशीकरण हुने गरी प्रादेशिक स्वायत्ततासहितको संघीय प्रणालीमा रुपान्तरित गर्नु रहेको छ। सेना र प्रहरीमा मधेशीको सामूहिक प्रवेशको व्यवस्था गर्नुपर्छ। सेनालाई लोकतान्त्रिकरण र समावेशीकरण गरी राष्ट्रिय सेनाको स्वरुप प्रदान गरिनु पर्दछ। यसको व्यवस्थापन नितान्त आवश्यक छ।
- तेस्रो राजनीतिक मुद्दा राष्ट्रिय पहिचानसहितको स्वायत्त मधेश प्रदेश लगायत अन्य प्रदेशहरूको स्थापना र जनताको आत्मनिर्णयको अधिकारसहितको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीको स्थापना हो। एउटा त्यस्तो संघीय प्रणाली जहाँ पृथक हुने अधिकार बाहेक महत्वपूर्ण अधिकारहरू प्रदेशहरूमा सुरक्षित रहन्छ। आफ्नो भाग्य र भविष्यको फैसला आफैं गर्ने, आफ्नो नीति र योजना आफैं बनाउने, आफ्नो प्राकृतिक/मानवीय स्रोत र साधनको उपयोग आफैं गर्ने र आफ्नो ठाउँलाई विकसित र समृद्ध बनाई देशको समृद्धिमा पनि हिस्सेदार बन्ने हक पाउनै पर्छ। सबै भन्दा पछिको राज्य पुनःसंरचना आयोगको प्रतिवेदनमा मधेशका भूभागलाई पहाडी प्रदेशमा गाभिएको छैन। यसैकारणले देशका यथास्थितिवादी दल नेपाली कांग्रेस र नेकपा (एमाले)ले त्यस प्रतिवेदनलाई स्वीकार गर्न सकेन र मधेशका भूभागलाई पहाडी प्रदेशमा गाभ्ने विभिन्न प्रकारका प्रादेशिक संरचना सहितका अवधारणा सार्वजनिक गरे। मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालले मधेशलाई विखण्डित गर्ने नीतिसँग सम्झौता गर्ने छैन।

- चौथो मुद्दा भनेको आफ्नो मातृभाषा र संस्कृतिलाई राज्यद्वारा स्वीकार गराउने सवाल हो। अब नेपालले एउटै भाषा एउटै भेषका नीतिलाई सिद्धान्त र व्यवहारमा त्याग्नै पर्छ। खसहरूले मात्र बोल्ने नेपाली भाषाको एकल प्रभूत्व अब चल्नेवाला छैन। तिनीहरूको संस्कृतिलाई मात्र राज्य संस्कृतिको अंग बनाउने सोच र व्यवहारलाई अन्त गर्नैपर्छ। देश र राज्य अब बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक नीति र व्यवहारमा संचालन हुनुपर्छ। केन्द्रीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा पनि दुई वा सो भन्दा बढी भाषाहरू र राज्यमा पनि त्यहाँको सरकारले स्वीकार गर्ने भाषा र स्थानीय जनताको भाषा कामकाजको भाषा हुनु पर्दछ। स्वायत्त प्रदेशहरूमा प्रादेशिक सरकारले आफ्नो सरकारी कामकाजको भाषा आफैं निर्धारण गर्नेछ। मधेशमा विभिन्न भाषा-भाषीहरू बसोबास गर्दै आएका र नेपालको पूर्वदेखि पश्चिमसम्म बसोबास गर्ने मधेशीहरूले "हिन्दी भाषा" लाई सम्पर्क भाषाको रुपमा प्रयोग गर्दै आएकोले त्यसलाई स्थापित गर्नु पर्दछ।

- पाँचौ मुद्दा भनेको मधेशी आदिवासी/जनजाति, दलित, शोषित पीडित, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक लगायत पछाडि पारिएका जातिहरू खासगरी थारुका साथै पूर्वमा राजवंशी, ताजपुरिया, धिमाल, सन्थाल, उरांव आदि समुदाय र मध्य एवं सुदूर-पश्चिमाञ्चलमा बसोबास गर्ने राना थारु जस्ता सीमान्तकृत समुदाय, महिला, पिछडावर्ग, मुस्लिम लगायतका अल्पसंख्यकहरू, दलितहरूलाई र पहाडका आदिवासी/जनजाति, दलितहरूलाई पनि हरेक अवसरहरूमा आरक्षण र अग्राधिकार दिनु पनि हो।

- छैठौं प्रमुख मुद्दा भनेको मधेशी समुदायलाई अल्पसंख्यक बनाउने राज्यको नीति र क्रियाकलापको अन्त्य गर्नु हो। मधेशमा राज्यद्वारा संचालित आप्रवासनको अन्त्य गर्नै पर्छ। मधेशी भूमीमा बाह्य र विजातीय आप्रवासनले गर्दा रैथाने मधेशी जनताको राजनीतिक पकड कमजोर हुँदै गएको छ। आर्थिक स्रोत र साधन लुटिँदै र धुतिँदै गएको छ। भाषा र संस्कृतिमाथि आक्रमण हुँदै गएको छ। यसो हुनु भनेको कुनै पनि जाति वा समुदायको लागि समाप्तिको दिशाको विषपान सरह हो।

- सातौं मुद्दा मधेशमा रहेको कार्यालयहरू र सुविधाहरूलाई राजमार्ग क्षेत्र र सोभन्दा उत्तरतर्फ सार्ने सरकारी नीतिलाई अन्त्य गर्नु हो। जस्तो सडक विभागको क्षेत्रीय कार्यालयलाई जनकपुरबाट हेटौंडामा सार्नु। संस्कृत विश्वविद्यालयलाई मटिहानीबाट दाङमा सार्नु। महोत्तरी जिल्लाको सदरमुकामलाई जलेश्वरबाट बर्दीबास सार्न खोज्नु। यस्ता क्र्याकलाप तुरुन्त बन्द गर्नु पर्दछ।

- आठौं मुद्दा भनेको लोकसेवा आयोगको कार्यालय स्थापना सम्बन्धी रहेको छ। मधेशको जनसंख्या ५१.२९ प्रतिशत रहे तापनि लोकसेवा आयोगको कार्यालय मध्ये ८ वटा पहाडमा र २ वटा मात्र मधेशमा रहेका छन्। यो सरकारको विभेदकारी नीति तुरुन्त अन्त्य गरी मधेशमा लोकसेवा आयोगका थप कार्यालय जनसंख्या अनुसार समानुपातिक हिसावले स्थापना गर्नु पर्दछ।

- नवौं मुद्दा भनेको नेपाल सरकार र मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल बीच २०६४ साल भाद्र १३ गते सम्पन्न भएको २२ बूँदे सम्झौता र २०६४ साल फाल्गुन १६ गते नेपाल सरकार र संयुक्त मधेशी मोर्चा बीच सम्पन्न भएको आठ बूँदे सम्झौता र तत्पश्चात भएका सम्झौता/सहमतिहरलाई तत्काल लागू गराउनु रहेको छ।

- दशौं मुद्दा मधेशको सर्वाङ्गिण विकासबाट मात्र देशको उन्नति सम्भव रहेकोले मधेशमा विकासलाई प्राथमिकतामा राखी विकासको लागि आधारभूत संरचना तयार गर्नु रहेको छ।

५. प्रथम संविधानसभामा हाम्रो भूमिका

प्रथम संविधानसभामा मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको उपस्थिति मधेशको पहिलो राजनीतिक शक्ति र देशको चौथो राजनीतिक शक्तिको रुपमा भएको थियो। संविधानसभाको प्रथम सरकारमा सहभागी हुनुको हाम्रो उद्देश्य मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाललाई अन्तरराष्ट्रिय रुपमा पहिचान गराई मधेश जनविद्रोहबाट स्थापित

मधेशी मुद्दाहरूलाई संविधानमा व्यवस्थित गराउँदै मधेशको विकासको लागि आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्नु थियो । यस कार्यमा हामी आंशिकरुपमा सफलता प्राप्त गरेपनि पूर्ण सफलता प्राप्त गर्न सकेनौं । पार्टीले अन्तरराष्ट्रिय रुपमा आफ्नो सम्बन्ध कायम गर्नमा सक्षम भयो । देश र मधेशको लागि आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्नको लागि काठमाडौं र निजगढ जोडने फास्ट ट्रयाक, मधेशलाई पूर्वदेखि पश्चिमसम्म जोड्ने रेल मार्ग, मधेशमा अन्तरराष्ट्रिय हवाई अड्डा, हुलाकी राजमार्ग, जलविद्युत उत्पादनको लागि विदेशी लगानीकर्ताको पहिचान, कृषि उत्पादनको आधुनिकीकरण, मधेशमा कृषि विश्वविद्यालयको स्थापना कार्यको लागि पहल गरे तर सरकार विघटनले गर्दा मूर्त्तरुप दिन सकेन । सरकारमा रहँदा मधेशी, आदिवासी जनजाति, महिला लगायतलाई सरकारी सेवाको लागि तयार पारेको समावेशीकरण विधेयक लागू गराउन अध्यादेश जारी गराउन सफल भए । तर, हाम्रो पार्टी सरकारबाट बाहिरिए पछि उक्त अध्यादेशलाई नेकपा एमाले, संयुक्त मधेशी मोर्चा र त्यस पछिका सरकारले रोक लगाई दियो । पूर्वाधार तयार गर्न लगानी गर्ने विदेशीहरूलाई सो गर्नबाट बञ्चित गर्ने नीति लियो ।

संविधानसभामा पार्टीलाई कमजोर पार्नको लागि सांसदहरूलाई जति पटक फुटाए पनि हाम्रो पार्टीले आफ्नो भूमिका संविधानसभामा कमजोर हुन दिएन । पार्टीले विभिन्न समितिमा अन्य सहयोगी सांसदहरूसँग सहकार्य गरी मधेश जनविद्रोहबाट स्थापित संघीयता, गणतन्त्र, समावेशी लोकतन्त्र र राष्ट्रिय पहिचानसहितको प्रदेश स्थापना गराउने तर्फ धेरै अगाडि बढिसकेको थियो । तर, संघीयता विरोधी नेपाली कांग्रेस, नेकपा (एमाले), नेकपा (माओवादी) र संयुक्त मधेशी मोर्चाको कारणले संविधानसभा विघटन भयो । जसले गर्दा मधेशी, आदिवासी/जनजाति, महिला, दलित लगायतका समुदाय एकचोटी फेरि अधिकारसम्पन्न हुनबाट बञ्चित भयो ।

यहाँ यो पनि स्मरण गराउन चाहन्छौं कि मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको नेतृत्वमा भएको मधेशी जनविद्रोह एवं आन्दोलनले गर्दा नै संविधानमा समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली अन्तर्गत निर्वाचित हुने कुल सदस्य संख्याको प्रतिशतलाई क्षेत्रीय समुदायको बढी उपस्थितिको लागि २० प्रतिशतबाट ३० प्रतिशत बृद्धि गराइएको, मुस्लिम एवं जनजाति समुदायका चाडपर्वहरूलाई राष्ट्रिय पर्वको रुपमा मान्यता प्रदान गराइएका तथा कटौती भएको समानुपातिक सीट संख्यालाई पूर्ववत् गराइएको हो ।

६. राजनीतिक पार्टीहरु प्रति हाम्रो दृष्टिकोण

हाम्रो देशमा विभिन्न किसिमका राजनीतिक दलहरू क्रियाशील छन् । तिनीहरूका आ-आफ्नै दर्शन, सिद्धान्त र व्यवहारहरू छन् । तिनीहरू प्रति एउटा ठोस दृष्टिकोण बन्नु जरुरी छ ।

हामीले उनीहरू प्रतिको दृष्टिकोण हाम्रा आफ्ना नीति, सिद्धान्त, विचार र मुद्दाहरूलाई अघि राखेर बनाउने हो । हाम्रा मूलभूत मुद्दाहरू के हुन् र ती मुद्दाहरू प्रति ती पार्टीहरूको दृष्टिकोण के छ त्यस आधारमा सम्बन्ध निर्धारण गर्ने हो र चरित्र चित्रण गर्ने हो । यही मुद्दामा आधारित दृष्टिकोणलाई अघि सारेर देशमा क्रियाशील केही मुख्य पार्टीहरू प्रतिको हाम्रो दृष्टिकोण यस प्रकार रहेको छ :

नेकपा (एमाओवादी)

उग्र वामपन्थ आज विश्वबाट बहिष्कृत भइसकेको स्थितिमा त्यस्ता शासन व्यवस्था देशमा स्थापित गर्न खोज्नु देशलाई पछाडि धकेल्नु हो । जातीय स्वशासन र आत्मनिर्णयको अधिकारको चर्का-चर्का नारा दिएर सशस्त्र संघर्ष थालेका, नयाँ जनवाद तथा साम्यवादका कुरा गरेका र नेपाली मौलिकतामा आधारित संघीय शासनको कुरा गरेका पार्टीले सरकारको नेतृत्व गर्दै राजनीतिको मूलधारमा आएपछि सबै नाराहरूबाट विमुख भएको अनुभूति दिन थालेको छ । मधेश आन्दोलनको आधारभूत मागहरूलाई यदाकदा यस पार्टीले शब्दमा सम्बोधन गरेको पनि देखिन्छ तर व्यवहारमा अवलम्बन गरेको देखिँदैन । मधेशी समुदायको अधिकार प्रति त्यति सजगता र कटिबद्धता नदेखाए तापनि संघीयतालाई भने पूर्ण रुपले परित्याग गरिसकेको छैन ।

नेपाली कांग्रेस

नेपाली कांग्रेस एक समयमा मधेशबाट प्रतिनिधित्व गर्ने मूल पार्टी थियो । तर यसले मधेशी समुदायलाई कहिल्यै राज्यको मूलधारमा ल्याउने प्रयास गरेन । राज्यको पुरानो मधेशी समुदाय माथि राज्य गर्ने अवधारणालाई निरन्तरता दिने कार्य मात्र गऱ्यो । मधेशको भूभागलाई पहाडमा गाभी मधेशलाई शोषण गर्ने राजा महेन्द्रको नीतिलाई निरन्तरता दिने कार्यलाई आफ्नो मूल कर्तव्य ठाने । मधेशी समुदायलाई दास भन्दा बढीको दर्जा कहिल्यै दिएन । आज पनि यो पार्टी मधेशी र जनजातिलाई अधिकारसम्पन्न बन्न नदिने नीतिबाट संचालित छन् । संघीयता मधेशको विकासको लागि आवश्यक रहे पनि यो पार्टी पहिचानसहितको संघीयता विरोधी रहेको छ । यो पार्टी देशमा प्रजातन्त्रको वाहक रहे पनि यथास्थितिवादबाट आफूलाई बाहिर ल्याउन तयार छैन । देशलाई खस राज्यबाट मुक्त गर्ने नीतिको प्रमुख बाधकको रुपमा आफूलाई स्थापित गरेको छ । यो पार्टी पहिचानसहितको संघीयता र संघीयतासहितको संविधान तथा समावेशी लोकतन्त्र, समानुपातिक प्रतिनिधित्वको राज्य व्यवस्था, मधेशीको स्वायत्तता विरोधी शक्तिको रुपमा आफ्नो पहिचान स्थापित गरेको छ ।

नेकपा (एमाले)

यो पार्टीको सिद्धान्त र व्यवहारमा तालमेल नै छैन साथै चिन्तन र व्यवहारमा मार्क्सवादको सट्टा खस ब्राह्मणवादको गहिरो प्रभाव हावी छ । मधेश र मधेशी तथा आदिवासी जनजाति एवं दलितका मुख्य मुद्दाहरूमा यो पार्टी अत्यन्त अनुदार देखिएको छ । मधेशी समुदाय बीच विभाजन ल्याउने र एक समुदायलाई अर्को समुदायका विरुद्ध लडाउने कसरतमा यो पार्टीको नेतृत्व निकै सक्रिय देखिन्छ । मधेशी र जनजातिलगायतका मुद्दाहरूको विरोध गर्ने, न्यूनीकरण गर्ने र तिनीहरू विरुद्धमा अरु पार्टीहरूलाई पृष्ठपोषण गर्ने कुरामा यो पार्टी क्रियाशील छ । यो पार्टी फोरमद्वारा प्रस्तुत राज्य पुनर्संरचनाका लगभग सबै आधारभूत मान्यता, समावेशीकरण र स्वायत्त मधेश प्रदेशको निर्लज्जताका साथ खुला विरोध गरिरहन्छ । यस पार्टीको चिन्तन देशलाई यथास्थितिवादबाट बाहिर जान दिनुहुन्न देखिन्छ ।

अन्य पार्टीहरु

अन्य धेरै सा-साना पार्टीहरू हाम्रो देशमा क्रियाशील रहेका छन् । ती सबै पार्टीहरूसंग हाम्रो सम्बन्ध मुद्दामा आधारित नै हुनेछ । मधेशी लगायत आदिवासी/जनजाति, दलित, मुसलिम, शोषित पीडितको अधिकारको सवालमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको संस्थागत विकास, बहुदलीय लोकतान्त्रिक राजनीतिक प्रणाली, मानव अधिकार, कानूनी राज्य, संवैधानिक सर्वोच्चता, सामाजिक न्याय जस्ता सवालहरूमा गैर लोकतान्त्रिक एकात्मवादी दलहरू भन्दा लोकतान्त्रिक तथा प्रगतिशील शक्तिहरू र राजनीतिक दलहरूसंग बढी मित्रता रहनु स्वाभाविक नै हुन्छ । गुण र दोषको आधारमा हामी आफ्ना सम्बन्ध तय गर्ने छौं ।

मधेश जनविद्रोह पछि खुलेका दलहरू वा मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाललाई फुटाएर स्थापित भएका दलहरूमध्ये धेरै दलहरूमा अवसरवादी र सत्तालोलुपहरू छन् । ती पार्टीहरू मधेशको नाममा आफ्नो स्वार्थ र सत्तालिप्सालाई बढावा दिएको छ । तिनीहरूको कमाउने मन्त्रालय प्राप्त गर्ने मुद्दा प्रमुख छन् । भ्रष्टाचार तिनीहरूको लागि सदाचार बनेको छ र सम्पूर्ण मधेशी राजनीतिलाई हाँसोको पात्र बनाई दिएको छ ।

मधेशमा अझै विभिन्न सशस्त्र समूहहरूले सशस्त्र संघर्षलाई जारी राखेको छ । मधेशको जायज माग लिएर सशस्त्र समूहले लामो समयदेखि संघर्षलाई जारी राख्दा पनि यसतर्फ सरकार र राज्य जसरी गम्भीर हुनुपर्दथ्यो त्यो हुन सकेको छैन् । मधेशका सशस्त्र समूहरूलाई वार्ता मार्फत शान्तिपूर्ण मूलधारमा ल्याउन सरकारले प्रयत्न गरे पनि त्यो अझै पूर्णरुपले सफल हुन सकेको छैन् । पटक-पटक हामीले सरकारलाई शान्तिपुर्ण वार्ता मार्फत मधेशका सशस्त्र समूहहरूलाई मूलधारमा ल्याउन आग्रह गर्दै आएका छौं । मधेशमा सशस्त्र द्वन्द्व जारी रहेसम्म मुलुकमा दिगो शान्ति कायम हुन सक्दैन् । सशस्त्र समूहसंगको वार्तालाई फलदायी बनाउन शान्ति सम्झौताको प्रारुप तयार गरी मधेशका सशस्त्र समूहका नेता तथा कार्यकर्तामाथि लगाईएका मुद्दा खारेज, पक्राउ परेका सशस्त्र समूहका नेताहरूको रिहाई, पक्राऊ नोटिस फिर्ता लिई तत्काल वार्ता शुरु गर्नु जरुरी छ ।

मधेशी सशस्त्र आन्दोलनमा देखिएको हिंसात्मक धार र पृथकतावादी धारलाई हामी समर्थन गर्न सक्दैनौ । तिनीहरूको अलग तराईको मागमा असहमत छौं । केही मुद्दाहरू समान दृष्टिकोण रहे तापनि संघर्षको बाटो प्रति हाम्रो असहमति छ । ती सबै समुदायहरूलाई शान्तिपूर्ण संघर्षको धारमा आउन आह्वान पनि गर्दछौं ।

७. हाम्रो संकल्प

नेपालको २०६२/०६३ को लोकतान्त्रिक आन्दोलनपश्चात मधेश आन्दोलन र विद्रोहबाट निरंकुश राजतंत्रको अन्त्य गरी स्थापना भएको संघीय लोकतान्त्रिक गणतंत्र (Federal Democratic Republic) मा शान्ति, स्वतंत्रता, समानता, समृद्धि, समता र सामाजिक न्याय आदिको पक्षमा आम नागरिकको चाहना र हामीबाट अभिव्यक्त युगान्तकारी अग्रगामी सोच-चिन्तन र आकांक्षाहरूलाई संस्थागत गर्दै संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने युगान्तकारी ऐतिहासिक अभिभारा सम्पूर्ण राष्ट्र समक्ष विद्यमान छ। त्यसलाई संविधान निर्माण गरी संस्थागत गर्ने हाम्रो महान् संकल्प रहेको छ।

संघीय लोकतान्त्रिक गणतंत्र केवल राजनीति प्रणालीमा मात्र सीमित हुँदैन। यसले सत्ता संचालनका कार्यनीति निर्माणका साथै आर्थिक, राजनीतिक तथा सामाजिक एवं सांस्कृतिक नीतिलाई पनि निर्धारण गर्छ। यी नीतिहरू भित्रका शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, कृषि, सिंचाई, यातायात, विद्युत, संस्कृतिलगायत धार्मिक, जातीय, क्षेत्रीय, वर्गीय समावेशीकरण, वहिष्करणसम्बन्धी विषयहरूको विहंगम कार्यनीति, राष्ट्रिय, मानवीय तथा सामाजिक विकासको निर्धारण र कार्यान्वयन पनि गर्दछ। अत: राष्ट्रको वहुउद्देश्यीय कार्यनीति-निर्माणको प्रमुख साँचो (चाभी) राजनीति भएकोले लोककल्याणकारी समावेशी, संघीय, लोकतान्त्रिक गणतंत्र नेपालको संविधान निर्माण गरी विगत २४० वर्षदेखि एकात्मक राज्यसत्ताबाट आन्तरिक औपनिवेशवादी नीति (Policy of Internal Colonialism) अन्तर्गत हिमाल तथा पहाडमा आदिवासी जनजाति तथा दलितका साथै मधेशका आदिवासी जानजाति, उपेक्षित, शोषित, पीडित भै अन्याय सहँदै आएकाले उनको जातीय, भाषिक, सांस्कृतिक, पेशागत, वर्गीय तथा क्षेत्रीय विभेदविरुद्ध सम्मान, प्रतिष्ठा र योग्यताको प्रत्याभूति दिने संविधान निर्माणमा हाम्रो पार्टी मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाललाई आ-आफ्ना युगान्तकारी राजनीतिक समर्थन सहित मत प्रदान गर्न-गराउन अनुरोध गर्दछौं।

मधेशी जन विद्रोहको सिलसिलामा हामी र हाम्रो पार्टीबाट व्यक्त भएका राजनैतिक चाहना, आकांक्षाहरू अनुरुप मानव अधिकार, कानूनी शासन, सहमतीय तथा सहभागीतामूलक समावेशी लोकतंत्र (Participatory Consensus and Inclusive Democracy) का मूल्य-मान्यताहरूको प्रत्याभूति गराउन सक्ने संघीय लोकतान्त्रिक गणतंत्र नेपाल" को स्थापना अपरिहार्यता भएको छ। तसर्थ भौगोलिक, भाषिक, जातीय तथा सांस्कृतिक विविधता, विशिष्टता र समरुपताका साथै जनसंख्याको प्रमुखता एवं आर्थिक संभाव्यताहरूलाई आत्मसात् गरी समान भौगोलिक क्षेत्रको राज्य पुन:संरचना गरी आत्मनिर्णयाको अधिकार (Right to self-Determination) र क्षेत्रीय स्वायतता (Regional Autonomy) समन्वित संघीय शासन प्रणालीमा 'मधेश: स्वायत्त प्रदेश' (Madhesh: An Autonomous State) सहित, पहिचानसहितको अन्य स्वायत्त प्रदेशहरूको स्थापना गरी शान्ति, स्थिरता र विकास, स्वतन्त्रता, समानता र जनताको अधिकारप्रति फोरम नेपाल संघर्षशील र संकल्पित रहेको प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछ।

८. संविधानमा सम्बोधन हुने विषयहरू

संविधानका मूलभूत अन्तरवस्तुहरू : संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको संविधानका मुख्य अन्तरवस्तुहरू – संघीयता, लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, स्वशासन तथा प्रादेशिक स्वायत्तता, आत्मनिर्णयको अधिकार, समावेशी लोकतन्त्र, शक्ति पृथकीकरण, धर्म निरपेक्षता, वहुलवादी खुला समाज तथा वहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक व्यवस्था, संवैधानिक सर्वोच्चता तथा विधिको शासन, स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष न्यायपालिका, प्रेस स्वतन्त्रता, आवधिक निर्वाचन प्रणाली, मानव अधिकार, सामाजिक न्याय, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार, स्वच्छ पर्यावरण तथा जीवनको अधिकार, सकारात्मक विभेद तथा आरक्षणको व्यवस्था, सम्पत्तिको अधिकार, खाद्य सुरक्षाको अधिकार, समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली, कार्यकारिणी अधिकारसहितको राष्ट्रपतीय प्रणाली, दुई सदनात्मक व्यवस्थापिका आदि रहने छन्। शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, आवास र सुरक्षाको अधिकारलाई राज्यको दायित्व हुने गरी मौलिक हकको रुपमा संविधानमा व्यवस्थित गरिने छ।

राज्य पुनर्संरचना : देशलाई एउटा विकसित, सम्पन्न तथा समृद्ध राष्ट्र बनाउनको लागि हामी विभेदरहित, समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्व प्रणालीमा आधारित पहिचानसहितको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य व्यवस्थाको पक्षमा दृढतापूर्वक संकल्पित छौं । भावी नेपालको स्वरुप स्वायत्त एवं अधिकारसम्पन्न मधेश, लिम्बुवान, किरांत, ताम्सालिङ्ग, नेवा, तमुवान, मगरात, कर्णाली लगायतका स्वायत्त प्रदेशहरू र विशेष स्वायत्त क्षेत्र, स्वायत्त इलाकाहरू समेत भएको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको निर्माणमा हाम्रो दलको अटल आस्था रहेको छ ।

- मधेशीले भोग्नु परिरहेको आन्तरिक औपनिवेशीकरणको अन्त्य गर्ने संवैधानिक व्यवस्थाको निर्माण गराउनु नै संविधानसभामा हाम्रो मुख्य दायित्व हुनेछ । संविधानसभाबाट बन्ने संविधानले मधेशलाई आन्तरिक औपनिवेशिकरणबाट मुक्त गर्न सक्छ कि सक्दैन ? राज्यको पुनसंरचनाको सवालमा हाम्रो गंभीर सरोकारको विषय नै यही हो । राज्यको पुनसंरचनाको सन्दर्भमा हामी मधेशलाई पहिचान र आत्मनिर्णयको अधिकारसहित स्वायत्त मधेश प्रदेशको रुपमा एकतावद्ध राख्ने पक्षमा छौं ।

आज उच्च वर्गीय खसहरूको शासन व्यवस्थालाई यथावत कायम राख्ने दृष्टिकोणले मधेशका भूभागहरूलाई पहाडी भूभागमा गाभी विभिन्न प्रदेश बनाउने षड्यन्त्रमा यथास्थितिवादी राजनीतिक शक्तिहरू खासगरी नेपाली कांग्रेस र नेकपा एमाले लागी परेका छन् । मधेशलाई यसरी विखण्डित गर्ने नियोजित सोचबाट अगाडि सारिएको यस्ता प्रदेशहरूको हालसम्म दर्शाइएको सीमा तथा क्षेत्रलाई विचार गर्दा यस मध्ये कुनै पनि प्रदेशमा आदिवासी/जनजाति, दलित, मधेशी, मुस्लिम र अल्पसंख्यक समुदायको प्रदेशहरूमा बहुमत हुने छैन । यदि मधेशलाई तिनीहरूले चाहे अनुसार विभिन्न प्रदेशमा विभाजित गरियो भने मधेशीको पहिचान, स्वशासन, सम्मान, प्रतिनिधित्व र समावेशीकरणको आकांक्षा राज्य पुनसंरचनाबाट पूरा हुन सक्दैन । तसर्थ यस्ता विखण्डनबाट मधेशलाई रोक्न र मधेश प्रदेशको स्थापना गर्न संविधानसभामा हाम्रो पार्टी मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको भारी संख्यामा प्रतिनिधित्व आवश्यक छ ।

- **केन्द्रीय सरकारको संरचना** : नेपालमा बेलायती नमूनाको वेस्टमिनिस्टर मोडलको संसदीय प्रणालीले न त राजनीतिक स्थिरता नै दिन सके न देशका सबै क्षेत्र, वर्ग, जात, जाति तथा भाषाभाषीहरूका अपेक्षा पूरा गर्न पूर्ण रूपमा सफल भएको छ । यसर्थ देशको राष्ट्र प्रमुख र सरकार प्रमुखको रूपमा कार्यकारी राष्ट्रपति भएको व्यवस्थालाई नै हाम्रो दलले उपयुक्त ठानेको छ । राष्ट्रपतिको निर्वाचन प्रत्यक्षरुपमा जनताबाट नै हुनु पर्दछ । यसरी जनताबाट निर्वाचित राष्ट्रपतिले विज्ञहरूको सहयोग र सहभागितामा सरकार गठन गर्ने छ ।

- **व्यवस्थापिका/संसद्** : मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल केन्द्रीयस्तरमा दुई सदनात्मक संसद् हुनुपर्ने मान्यता राख्दछ : (क) जनप्रतिनिधिसभा र (ख) राष्ट्रिय वा जातीय सभा । जनप्रतिनिधिसभा तल्लो सदन (राष्ट्रिय विधायिका) र राष्ट्रिय वा जातीयसभा माथिल्लो सदन हुनेछ । जनप्रतिनिधिसभाको अध्यक्षता सभामुखले गर्नेछ भने राष्ट्रिय वा जातीयसभाको अध्यक्षता उपराष्ट्रपतिले गर्नेछ ।

- **प्रादेशिक विधायिका** : प्रदेशमा समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीद्वारा निर्वाचित विधायकहरूको स्पष्ट कार्यक्षेत्र तथा अधिकारसम्पन्न एक सदनात्मक विधानसभा वा विधायिका हुनेछ ।

- **प्रादेशिक सरकार** : संघीय प्रणालीअन्तर्गत नेपालको जातीय, क्षेत्रीय, धार्मिक, सांस्कृतिक, भाषिक आदि विविधतालाई आत्मसात गर्दै राष्ट्रिय पहिचानयुक्त जनताको आत्मनिर्णयको अधिकार प्रदान गर्ने तथा स्वायत्त शासनलाई प्रत्याभूति दिन सक्ने प्रान्तीय अथवा प्रादेशिक सरकार हुनुपर्नेछ । प्रादेशिक सरकार विधायिका प्रति उत्तरदायी रहनेछ । प्रदेश सरकार प्रमुख/मुख्य मन्त्रीको निर्वाचन प्रत्यक्षरुपमा प्रदेशका जनताद्वारा नै हुनु पर्दछ ।

- **स्थानीय स्वायत्त सरकार (Local Self-government)** : प्रान्तीय वा प्रादेशिक सरकारभन्दा तल नगरपालिका सरकार र नगरसभा तथा गाउँपालिका सरकार र गाउँसभा रहनेछन् ।

➢ **केन्द्र र प्रादेशिक सरकारको क्षेत्राधिकार** : राष्ट्रिय नीति, रक्षा नीति, विदेशनीति, संचार नीति, आर्थिक नीति, मुद्राको अधिकार आदि नीति निर्धारण केन्द्रीय सरकारको क्षेत्राधिकार अन्तर्गत तथा प्रान्तभित्रका आन्तरिक सुरक्षा, प्रशासन, शिक्षा, संस्कृति, स्रोत व्यवस्थापन, व्यापार, कृषि, उद्योग, आवास तथा निर्माण प्राकृतिक साधनलगायतका नीति निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने प्रान्तीय वा प्रादेशिक सरकारलाई पूर्ण स्वायत्तता प्रदान गरिने छ । केन्द्रीय सरोकारका विषयहरू केन्द्र सरकारको मातहत र राज्यको सरोकारसँग सम्बन्धित विषयहरू प्रादेशिक अथवा राज्य सरकारका क्षेत्राधिकारमा रहने छ ।

➢ **न्यायपालिकाको संरचना** : संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको मूल्य र मान्यताको जगेर्ना गर्दै संवैधानिक सर्वोच्चता तथा विधिका शासन कायम गराउने मूल जिम्मेवारी न्यायपालिकाको हुनेछ । सर्वोच्च अदालत, प्रादेशिक अदालत र स्थानीय अदालत हुनेछ ।

➢ **संवैधानिक अदालत** : संवैधानिक अदालतलाई संवैधानिक व्याख्याको प्रश्न निहीत रहनेछ । यसले संघ र प्रदेशबीचको मुद्दा, प्रदेश र प्रदेश बीचको मुद्दा, संवैधानिक निकायहरू बीचको मुद्दा, संवैधानिक पदसँग सम्बन्धित मुद्दा, राज्यको काम कार्यवाहीको संवैधानिकता बीच प्रश्न निहीत मुद्दा, संविधानमा भएको कुनै संशोधन संविधानको आधारभूत संरचना विपरीत छ भन्ने प्रश्न निहीत रहेका मुद्दा, राष्ट्रपति अथवा उपराष्ट्रपतिलाई दुविधा लागेको विषयमा राय दिने, राजनीतिक दल तथा मानव अधिकार संरक्षणसम्बन्धी विवादका विषयमा राय दिने तथा अन्तिम निर्णय दिनका लागि संवैधानिक अदालत गठन गरिनेछ । संवैधानिक अदालत अभिलेख अदालत हुने छ । त्यसले आफ्नो अवहेलनामा कारवाही चलाई प्रचलित कानून बमोजिम सजाय गर्न सक्ने छ ।

संवैधानिक अङ्गको अवधारणा : मुलुकमा लोकतान्त्रिक मूल्य, मान्यता एवं त्यसको अभ्यासको सुनिश्चितता, राज्य संयन्त्रमा समान सहभागिताको अवसर, नागरिक, राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक न्यायको सुनिश्चितता, जनताप्रति सार्वजनिक जवाफदेहिता आदि कायम गर्नका लागि मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालले निरन्तर संघीय संवैधानिक अङ्गहरूको व्यवस्था गर्ने नीति लिएको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लेखा परीक्षण आयोग, लोकसेवा आयोग, निर्वाचन आयोग, मानव अधिकार आयोग, महिला आयोग, दलित आयोग, आदिवासी/जनजाति आयोग, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, अल्पसंख्यक सीमान्तकृत समुदाय तथा पिछडिएको वर्ग र क्षेत्रको संरक्षण आयोग, मधेशी आयोग, श्रम आयोग, मुस्लिम आयोगहरू हरेक प्रान्त वा प्रदेशहरूमा गठन गरिनुका साथै यी आयोगहरूमा समावेशीकरणको आधारमा प्रतिनिधित्व गरिने छ ।

➢ **निर्वाचन प्रणाली** : राष्ट्रपतिको निर्वाचन बालिग मताधिकारको आधारमा बहुदलीय प्रतिस्पर्धाद्वारा हुनेछ । सो निर्वाचन प्रत्यक्ष बहुमतीय प्रणाली अनुसार हुनेछ । उपराष्ट्रपतिको निर्वाचन संसद् तथा प्रादेशिक विधायिका सदस्यहरूको बहुमतद्वारा हुनेछ । राष्ट्रपतिको कार्यकाल ५ वर्षको हुनेछ र उक्त पदमा एउटै व्यक्ति दुई पटकसम्म मात्र निर्वाचित हुन सक्ने छ । जनप्रतिनिधिसभाको निर्वाचन समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीद्वारा हुनेछ । प्रान्तीय अथवा प्रादेशिक विधानसभा सदस्यको निर्वाचन समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीद्वारा हुनेछ । प्रादेशिक सरकारको कार्यकारिणी प्रमुखको निर्वाचन जनताको प्रत्यक्ष मतदानद्वारा गरिने छ ।

➢ **जनमत सङ्ग्रह** : राष्ट्रका अत्यन्त महत्वपूर्ण एवं संवेदनशील विषयहरू सम्बन्धी ठोस निर्णय गर्नका लागि संविधानमा जनमत सङ्ग्रह गर्ने प्रावधान हुनु पर्दछ । जनमत सङ्ग्रहद्वारा नै राष्ट्रिय महत्वका विषयहरूमा निर्णय गर्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

➢ **धर्म निरपेक्षता** : मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल धर्म निरपेक्षताको पक्षधर हो । मधेशको सामाजिक संरचनामा हिन्दू धर्मको बाहुल्यता भए पनि यहाँको समाज बहुधार्मिक प्रकृतिको छ । हिन्दू धर्म बाहेक इस्लाम, बुद्ध, जैन, क्रिश्चियन धर्मप्रति आस्था राख्ने धार्मिक समुदायहरूको पनि बाहुल्यता रहेको हुँदा सबै धर्मावलम्बीहरूको धार्मिक स्वतन्त्रताको लागि धर्म निरपेक्षता राष्ट्रको प्राण ठान्दछौं ।

➢ **नागरिकता** : वर्तमान नेपालको नागरिकता ऐन र नियमावलीले लाखौं नेपाली नागरिकलाई गैर नागरिकका रुपमा राखेका छन् । आफ्नै नागरिकलाई अनागरिक तथा नागरिकताविहीन बनाइराख्न शासकवर्गको राजनीतिक स्वार्थ रहेको छ । नागरिकताको अभावमा सरकारी नोकरी पाउन, मतदाता नामावली दर्ता गर्न, जग्गा

खरिद बिक्री गर्न, उद्योग व्यवसाय गर्न, वित्तीय संस्थाबाट ऋण प्राप्त गर्न, शिक्षा हासिल गर्न, राजनीतिक प्रतिनिधित्व गर्ने लगायतका कार्यहरू गर्न पाउनबाट वञ्चित भएका छन् । नागरिकतासम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था र नागरिकता ऐनले महिला र पुरुषबीच विभेद गरेको छ । यसर्थ सबै नेपालीले विना भेदभाव नेपाली नागरिकता प्रमाणपत्र पाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ । पितृसत्तात्मक व्यवस्था अनुसार बाबुको नामबाट मात्र नागरिकताको प्रमाणपत्र दिने परम्परा अन्त्य गरी लैङ्गिक समानताको सिद्धान्तलाई स्थापित गरी आमाको नामबाट समेत नागरिकता प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था कायम गरिनु पर्दछ । वैवाहिक सम्बन्धका आधारमा दिइने नागरिकता पुरुष र महिला दुवैको हकमा समान व्यवहार गर्ने प्रावधान हुनु पर्दछ । यौनिक अल्पसंख्यक समुदायका लागि पहिचानअनुसारको नागरिकता प्रमाणपत्र पाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

- **आत्मनिर्णयको अधिकार** : संयुक्त राष्ट्रसंघले आत्मनिर्णयको अधिकारलाई उत्पीडित राष्ट्रहरूको औपनिवेशीकरण विरुद्धको स्वतन्त्रताको अधिकार र आदिवासी जनजातिहरूको स्वशासनको अधिकार हो भनेर व्याख्या गरेको छ । जातीय, भाषिक तथा क्षेत्रीय स्वशासन, स्वायत्तता र आदिवासीहरूको अग्राधिकारको कुरा पनि यही मान्यताको आधारमा विकसित भएको हो । नेपालको सन्दर्भमा जातीय, भाषिक र क्षेत्रीय स्वशासनको अधिकारलाई जोड दिएको छ जसअनुसार राज्यबाट पृथक हुने हद सम्मको आत्मनिर्णयको अधिकार बाहेक आफैले आफ्नो राजनीतिक हैसियत निर्धारण गर्ने अधिकारका साथै स्वतन्त्रतापूर्वक आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विकास तथा सम्वर्द्धनमा लाग्ने अवसर प्राप्त गर्नु हो । आदिवासी जनजाति, मधेशी, दलित लगायत विभिन्न संस्कृति, धर्म, भाषा, शिक्षा, सूचना, सञ्चार, स्वास्थ्य, बसोबास, रोजगार, सामाजिक सुरक्षा, आर्थिक क्रियाकलाप, वाणिज्य लगायतका क्षेत्रमा विना भेदभाव समविकास गर्न पाउने स्वतन्त्रता तथा विनाहस्तक्षेप प्राकृतिक स्रोत साधनको समुचित रुपमा उपभोग गर्न पाउनु जस्ता अधिकारहरूको प्रत्याभूति गरिने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

- **भाषिक अधिकार** : नेपाल बहुभाषिक मुलुक भनिए पनि अहिलेसम्म नेपाली भाषालाई मात्र सरकारी कामकाजको भाषा मानिँदै आएको छ । नेपालमा करिब एक सयभन्दा बढी भाषा तथा बोली भए पनि एउटा नेपाली भाषालाई मात्र सरकारी कामकाज र शिक्षाको माध्यम बनाउँदै आएकाले अन्य मातृभाषामा कुठाराघात भएको छ । तसर्थ केन्द्रीयस्तरमा कामकाजको भाषाको रुपमा बहुभाषिक नीति अख्तियार गर्नु पर्दछ र सक्षमताको आधारमा मातृभाषालाई सरकारी कामकाजको भाषाको रुपमा प्रयोग गर्ने संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्दछ । यसैगरी यी बाहेक प्रत्येक स्वायत्त संघीय प्रदेशको स्थानीय समृद्ध भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषाको रुपमा प्रयोग गर्ने संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्दछ । केन्द्र र प्रत्येक स्वायत्त संघीय प्रदेशहरूको शिक्षाको माध्यम पनि मातृभाषा, नेपाली र अंग्रेजी भाषाहरू हुने संवैधानिक व्यवस्था हुनुपर्दछ । हिन्दी भाषा मधेशमा र मधेशी-पहाडी समुदायको बीचमा सम्पर्क भाषाको रुपमा स्थापित रहेकोले हिन्दी भाषालाई पनि अरु भाषा सरह मान्यता दिइनु पर्दछ । यसो हुन सके मात्र सबै भाषाको संरक्षण र सम्वर्द्धन हुन सक्छ । संविधानमा नै सरकारी कामकाजका लागि मान्य हुने भाषाहरूको अनुसूची राखिनु पर्दछ ।

- **सकारात्मक विभेद र आरक्षण** : सकारात्मक विभेद सारवान समानता कायम गर्ने एक प्रमुख साधन वा माध्यम हो । सकारात्मक विभेद समाजका कमजोर अङ्गहरूमाथि गरिने कुनै प्रकारको कृपा नभएर यो वितरणकारी न्यायको एउटा स्वरुप हो जसद्वारा शोषित समूहहरूका अधिकारहरूको संरक्षण गर्न सकिन्छ । नेपालमा युगौंदेखि आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलित, महिला, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, जाति, समुदायहरूलाई राज्यद्वारा हरेक सेवा सुविधा र अवसरहरूबाट वञ्चित गरिएको छ । यसर्थ आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलित, महिला, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत एवं बहिष्करणमा पारिएका समुदायको धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक क्षेत्रमा न्याय एवं समानताका लागि आर्थिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य, रोजगारी, पदोन्नति, व्यापारहरूमा समान अधिकार, सम्पत्ति तथा स्रोत साधनहरूमा पहुँच र राज्यसत्तामा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको प्रत्याभूति गर्न सकारात्मक विभेदको संवैधानिक व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

स्थानीयस्तरमा न्यायिक अधिकार : राज्य पुन: संरचनाको सन्दर्भमा स्थानीय निकायको संरचनामा पनि व्यापक पुन:संरचना गर्न आवश्यक छ। यसै सन्दर्भमा स्थानीय निकायलाई सानातिना विवाद निरुपणका लागि न्यायिक अधिकार प्रदान गर्ने अधिकार दिनु पर्दछ। सानातिना विवाद निरुपणका लागि जनताले धेरै समय, श्रम र साधन स्रोतको खर्च गर्नु परेको सन्दर्भमा स्थानीय निकाय मातहत छुट्टै स्वतन्त्र संयन्त्रको माध्यमबाट स्थानीय विवादको निरुपण हुन सकेमा जनतालाई प्रभावकारी र सस्तो न्याय उपलब्ध भई न्याय प्रणालीसम्म जनताको पहुँच स्थापित हुने मात्र नभई यस्तो न्याय स्थानीय परिवेशमा आधारित र व्यावहारिक समेत हुने भएकाले स्थानीयस्तरमा न्याय व्यवस्था प्रति नै सकारात्मक धारणा पैदा गराउन मद्दत पुग्दछ। यसर्थ स्थानीयस्तरमा न्यायिक अधिकार प्रदान गरिने व्यवस्था संविधानद्वारा नै गरिनु पर्दछ भन्ने हाम्रो दलको धारणा रहेको छ।

सुशासन : राष्ट्रका मुख्य अङ्गहरू व्यवस्थापिका, न्यायपालिका र कार्यपालिका एवं अन्य संवैधानिक अङ्ग तथा सरकारी निकायहरूमा सार्वजनिक पद धारण गर्न चाहने व्यक्तिहरूको योग्यता जाँच, तालिम र सुनुवाई आदिको वैज्ञानिक व्यवस्था गरिनु पर्दछ। छनौट प्रक्रियामा राजनीतिक आग्रह वा पूर्वाग्रह, नातावाद, कृपावादको छायासम्म पनि पारिनु हुँदैन भन्ने मान्यता हाम्रो दलको रहेको छ। यसैगरी राष्ट्रका सार्वजनिक वा निजी सेवामा सेवारत मातहतदेखि उच्चतम पदाधिकारीहरूका लागि समयानुकूल आवश्यक पर्ने साधन सुविधा उपलब्ध गराउने र निजहरूलाई सुम्पिएको जिम्मेवारी कर्तव्यनिष्ठ तरिकाबाट वहन गर्न अभिप्रेरित गराउने किसिमका शिक्षा र प्रविधि उपलब्ध गराउने कुरालाई यो दलले विशेष महत्व दिने नीति अख्तियार गरेको छ। यस प्रक्रियाबाट सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिले जिम्मेवारी तथा अख्तियारको दुरुपयोग गरे, नगरेको निरीक्षण गर्न र दुरुपयोग गरेको पाइएमा दण्ड दिने व्यवस्था मिलाई कानूनी राज्यको अवधारणालाई प्रभावकारी रुपमा विकास गर्ने नीति लिइनेछ। जनतालाई सुशासनको प्रत्याभूति गराइनु पर्दछ।

भ्रष्टाचार : सुशासन, पारदर्शिता, विधिको शासन र कानूनी राज्य, भ्रष्टाचार नियन्त्रण, लोकतन्त्रलाई प्रभावकारी तुल्याउने शर्तको रुपमा रहेका हुन्छन्। भ्रष्टाचार देश र समाज विकासको मूल बाधक रहेकोले यसलाई समूल नष्ट नगरिएसम्म देशको आर्थिक, सामाजिक विकास हुन सक्दैन। आज देशका राजनीतिक पार्टी, प्रशासन, प्रहरी, न्यायालय, सेनालगायतका संस्थाहरूमा भ्रष्टाचार व्याप्त छ। यसको अन्त नभएसम्म देश अगाडि बढ्न सक्दैन। त्यसर्थ भ्रष्टाचारीहरूलाई सरकार एवं राजनीतिक संरक्षण दिन नहुने हाम्रो दलको धारणा छ। भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि प्रष्ट र कठोर कानूनी व्यवस्था हुनु आवश्यक छ। अनियमित रुपले कमाएको सम्पत्तिको छानबिन गरी स्रोत नखुलाउन सक्ने सम्पत्तिलाई भ्रष्टाचार गरी आर्जन गरेको सम्पत्ति मान्नुपर्दछ। भ्रष्टाचार गरी आर्जन गरेका सम्पत्तिलाई राष्ट्रियकरण गर्ने र भ्रष्टाचारीलाई कठोर सजायको कानूनी व्यवस्था गरिनुपर्दछ।

९. समावेशीकरण

समावेशीकरणले सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक लगायतका अधिकार एवं अवसरबाट वञ्चित भएका वर्ग जात, जाति र सामाजिक समुदायका व्यक्तिहरूका लागि राज्यको शासन संचालन, सार्वजनिक नीति निर्माणमा प्रतिनिधित्व, कार्यान्वयन एवं मूल्यांकन प्रक्रियामा सहभागी हुने अवसर प्रदान गर्नु समावेशीकरण हो। राजनीतिक प्रतिनिधित्व र सम्पूर्ण नियुक्तिहरू न्यायपालिका, संवैधानिक निकाय, सार्वजनिक संस्थान, शिक्षा, स्वास्थ्यलगायत राज्यका सम्पूर्ण तह, निकाय, अंगहरूमा युगौंदेखि बहिष्करणमा पारिएका वा परेका, मधेशी, थारू, आदिवासी/जनजाति, मुस्लिम, दलित, महिला, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक समुदाय, सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख समुदायहरूको पहिचान गरी संविधानमा सूचीकृत गर्नु पर्दछ र यी समुदायहरूलाई जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक राजनीतिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्न र सरकारी सेवाहरूमा नियुक्ति र पदोन्नति सहितमा समानुपातिक समावेशीकरण र सकारात्मक विभेदको सिद्धान्तको आधारमा संविधानमा सुनिश्चित गर्नु पर्दछ। राज्यका स्रोत, साधन एवं राज्य प्रदत्त सेवा वा अवसरमा सहभागी हुनुपर्ने। लैंगिक विभेद, जातीय विभेद र वर्गीय विभेदको अन्त्य गरी समानता, स्वतन्त्रा, भ्रातृत्व तथा सामाजिक न्याय र नैतिकतामा आधारित राजनीतिक तथा आर्थिक प्रणालीको स्थापना गर्नु पर्दछ।

१०.सामाजिक लोकतन्त्र र सामाजिक न्याय

लोकतान्त्रिक प्रणाली राजनीतिक लोकतन्त्रका साथै आर्थिक एवं सामाजिक न्यायमा

आधारित सामाजिक लोकतन्त्र पनि हुनुपर्दछ। सामाजिक न्यायमा आधारित लोकतन्त्र विना राजनीतिक लोकतन्त्र अर्थहीन हुन्छ। सामाजिक लोकतन्त्रले सबै जनतालाई आ-आफ्नो पहिचान, सम्मान, स्वाभिमान र अस्तित्वका साथ बाँच्नका लागि आधारभूत सामाजिक र आर्थिक अधिकारहरूलाई पनि महत्त्व दिन्छ। यसले सामाजिक सुरक्षा, सामाजिक समावेशी र जीवनका लागि समान एवं न्यायोचित अवसरका आधारमा लोकतान्त्रिक प्रक्रियामा विभिन्न सामाजिक समुदाय वा समूहहरूको व्यापक समावेशी र सहभागितामा जोड दिन्छ। आर्थिक लोकतन्त्रको विकासका साथै न्यायोचित वितरण प्रणालीको माध्यमद्वारा स्वतन्त्रता, समानता, भाइचारा र सामाजिक न्यायलाई अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ।

मधेशी, आदिवासी/जनताति, दलित, महिला, पिछडिएको समुदाय, अल्पसंख्यक समेतको हितमा समानता, समता, स्वतन्त्रता र सामाजिक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित सामाजिक लोकतन्त्र र लोकतान्त्रिक समाजवाद हाम्रो दलको लक्ष्य र आर्दश हुन्। मधेशी समुदाय र राज्यद्वारा विभेदमा पारिएका आदिवासी/जनजाति, दलित, महिला, पिछडिएको समुदाय, अल्पसंख्यकहरूको मुद्दाहरूमा केन्द्रित हुनु र त्यसै अनुसार पार्टी संरचना निर्माण गर्नु हाम्रो कार्यनीति हो। कार्यक्रममा आधारित (Action Oriented) नीति हाम्रो सामाजिक लोकतन्त्र र सामाजिक न्यायको रणनीतिकै एउटा हिस्सा हो। यस अर्थमा सिंगो मधेश र सिंगो नेपाली समाजमा समानता, समता, स्वतन्त्रता र सामाजिक न्यायमा आधारित सामाजिक लोकतान्त्रिक व्यवस्थाको स्थापना र समाजवाद हाम्रो रणनीति हो। हामी तिनीहरूका लागि लड्दैछौं जो युगौंदेखि राज्यद्वारा राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक, सांस्कृतिक, जातीय र क्षेत्रीय विभेदका शिकार भएका छन्। ती सबैलाई समानुपातिक समावेशी आधारमा राज्यमा प्रतिनिधित्व गराउने, तिनीहरूको पहिचान र स्वामित्व कायम गर्ने एवं समाजमा सबै किसिमको विभेद र शोषणका अन्त्य गरी समानता कायम गर्ने हाम्रो लक्ष्य हो।

११.शहीद र शहीद परिवारसम्बन्धमा

२०६३ साल माघ २ गतेदेखि मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको नेतृत्वमा भएका ऐतिहासिक मधेश जनआन्दोलन र जनविद्रोहको क्रममा शहादत प्राप्त गर्ने वीर

मधेशी शहीद परिवारहरूको गास, वास लगायत शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीको व्यवस्था, शहीद परिवारको छोरा छोरीलाई निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था र सरकारी नौकरीमा आरक्षणको व्यवस्था गरिने छ। निजहरूको आश्रितलाई निःशुल्क स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था सरकारले गर्ने छ। त्यस्तै आन्दोलनमा शारीरीक वा कुनै हिसावले क्षति व्यहोरेका व्यक्तिको लागि पनि सरकारले गास, वास, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतको व्यवस्था गर्नेछ। आन्दोलनका योद्धाहरूको लागि आवश्यक अन्य व्यवस्था समेत उपलब्ध गराइने छ।

१२. राष्ट्रिय पहिचान र अधिकार

➢ **मानव अधिकार** : नेपाल संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य राष्ट्र भएकाले मात्र होइन, विश्वव्यापीकरण भित्र समेटिएकोले पनि अन्तर्राष्ट्रिय दायित्ववाट मुक्त हुन सक्दैन। त्यसैले संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा पारित भई विश्वव्यापी रुपमा जारी भएका मानव अधिकारसम्वन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, अनुवन्ध तथा प्रतिज्ञापत्रहरूमा नेपालले हस्ताक्षर गरिसकेको छ। यसर्थ मानव अधिकारको मूल्य मान्यता र सिद्धान्तको साथै मानव अधिकारको संरक्षण, सम्वर्द्धन, सम्मान गर्न निम्न मुद्दाहरूलाई संविधानमा सम्बोधन गर्नु पर्दछ : नागरिकता प्राप्त गर्ने हक, आफ्नो मौलिक पहिचानमा बाँच्न पाउने स्वतन्त्रता, सार्वजनिक जीवनमा सहभागिता, आफ्नो भाषा, धर्म, लिपि, संस्कृतिको उपभोग तथा संरक्षण र सम्वर्द्धन, सहभागिताको अधिकार, संगठन स्थापना र सञ्चालनको अधिकार, विभिन्न क्षेत्रका विद्यमान वालश्रमलगायत बधुवा प्रकृतिको श्रम अवस्थाहरूको अन्त्य तथा रुढिवादी अन्धविश्वासमा आधारित संस्कार र परम्पराको अन्त्य। नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार, आर्थिक, समाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार प्रत्याभूति गराउन आवश्यक संवैधानिक व्यवस्था।

- **मधेशी समुदायको अधिकार** : मधेश र मधेशी समुदायप्रति शताब्दियौंदेखि राज्यमा अपनाइएको आन्तरिक औपनिवेशवादी नीति र व्यवहार मधेशको इतिहास र भौगोलिक अवस्थितिका कारण राष्ट्रिय राजनीति, अर्थतन्त्र र विकासको मूलप्रवाहबाट मधेशीहरूलाई बाहिर पारिएका छन् । विगतका संविधान, कानून र नीतिहरूले पनि मधेशी समुदायको भाषा, भूगोल, आर्थिक विकास तथा सामाजिक स्थिति सम्बन्धी सवालहरूलाई ठोसरुपमा कहिल्यै सम्बोधन नगरेको हुँदा मधेश अझसम्म विभेद र बहिष्करणमा पारिएको अवस्थामा रहेको छ । मधेशी समुदायले आफ्नो भेषभूषा, भाषा, संस्कृतिको मान्यता सहितको राष्ट्रिय पहिचान, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार तथा सुरक्षा निकाय, नीति निर्माण, राजनीति एवं संवैधानिक निकायहरूमा न्यायोचित प्रतिनिधित्वलगायत साधन र स्रोतमा समान पहुँचका लागि अझै संघर्ष गरिरहनु परेको छ । यसर्थ मधेशी समुदायका लागि राज्यका सम्पूर्ण संयन्त्र, निकाय तथा सार्वजनिक सेवाहरूमा जनसंख्याको अनुपातमा समावेशी तथा समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराउनु, स्वायत्त मधेश प्रदेश स्थापना, प्रशासनमा प्रादेशिक अधिकार हुनु, जल, जङ्गल र जमिनलगायत प्राकृतिक साधन र स्रोतमाथि अग्राधिकारको स्थापना गर्नु, सम्मानका साथ बाँच्न पाउने वातावरणको सिर्जना गर्न र पहिचानको आधारमा हुने विभेद र शोषणको अन्त्य गर्न मधेशी समुदायको मान्य र स्पष्ट परिभाषासहित राष्ट्रिय पहिचानको अधिकारलाई मान्यता दिलाउनु हाम्रो दलको स्पष्ट धारणा रहेको छ ।

- **महिला अधिकार** : मुलुकको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिकलगायतका क्षेत्रहरूको विकासमा महिलाको महत्त्वपूर्ण योगदान रहे तापनि राज्यले सही लेखाजोखा र उचित कदर गर्न सकेको छैन । फलत: सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि क्षेत्रहरूमा महिलाको उल्लेख्य सहभागिता बढ्न सकेको छैन । २०६८ को जनगणना अनुसार महिलाको संख्या ५१ दशमलव ४४ प्रतिशत रहेको छ । वर्षौंदेखि भएका उल्लेखनीय प्रयासहरूका बावजूद पनि सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिकलगायतका अधिकार एवं अवसर प्राप्तिको अभ्यास समान रुपमा हुन सकेको छैन । सामाजिक मूल्य, मान्यता र धर्मको बहानामा शताब्दियौंदेखिको महिलाविरुद्धको शोषण र अमानवीय व्यवहार अझै जारी छ । मानव विकासको सूचकांङ्कहरूमा महिला र पुरुषबीच ठूलो अन्तर रहेको छ । महिलाहरू पुरुषको तुलनामा बढी गरिबीको रेखामुनी रहेका छन् । यिनीहरू आयआर्जन, साधन-स्रोत, पहुँच र रोजगारीका अवसरहरूमा निकै पछाडि परेका छन् ।

महिलाहरू महिला भएकै कारण मानसिक, शारीरिक, सामाजिक तथा घरेलु हिंसाबाट पीडित छन् । महिलाहरू हिंसाको शिकार हुनमा आर्थिक नै मुख्य कारक तत्व हुन् । यसर्थ महिलाको सर्वाङ्गिण विकासको लागि समानताको सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै सबै खालका भेदभावलाई अन्त्य गरिनु पर्दछ । महिलाहरूलाई अंश र वंशमा समान अधिकारका साथै राजनीतिक एवं प्रशासनिक शक्ति, आर्थिक शक्ति तथा साधन र स्रोतमा समान पहुँच हुनु पर्दछ । राज्यले हस्ताक्षर गरेका महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, १९६९ र सबै प्रकारका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, १९६५ लाई संविधानमा रुपान्तरण गरिनु पर्दछ । पैतृक सम्पत्तिमाथि महिलाको समान अधिकारको साथै राज्यका सम्पूर्ण संरचनामा समानुपातिक अधिकार सुरक्षित गरी कम्तिमा ३३ प्रतिशत स्थान सुरक्षित गरिनु पर्दछ । यसैगरी पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणालीमा तथा समानुपातिक र मनोनित तर्फ समेत महिला आरक्षण अर्थात् कोटा सुरक्षित गरिने प्रावधान राखिनु पर्दछ । संवैधानिक निकायको रुपमा प्रभावकारी महिला आयोगको व्यवस्था तथा महिला विशेष अधिकारको प्रत्याभूति संविधानमै उल्लेख गरिनु पर्दछ । मातृ तथा शिशुको कल्याण एवं सुरक्षालाई राष्ट्रिय प्राथमिकतामा राखिनु पर्दछ ।

- **बालबालिकाको अधिकार** : बालबालिका देशका कर्णधार हुन् । बालबालिकाको शारीरिक र बौद्धिक विकासमा नै राष्ट्रको भविष्य जोडिने भएको हुँदा बालबालिकालाई संरक्षण र विशेष हेरचाहको आवश्यकता पर्दछ । बालबालिकाहरू शिक्षा, स्वास्थ्य, संरक्षण, सहभागिता र बाँच्न पाउने अधिकारबाट वञ्चित छन् । बालबालिकालाई

शिक्षा दिनु राज्यको दायित्व हुने भए पनि ३९ प्रतिशत बालबालिकाले प्राथमिक तहसम्म पनि पढ्न पाएका छैनन् । बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार स्पष्ट छ तर प्रत्येक वर्ष ५० हजार बालबालिकाको उपचार नपाएर मृत्यु भइरहेको छ । बालश्रम ऐन अन्तर्गत बालबालिकालाई श्रममा लगाउन नपाइने भनिएको भए पनि हाल १८ लाख बालबालिकाले आफ्नो गुजारा चलाउन बाल मजदुरी गरिरहेका छन् । बालअधिकार महासन्धिमा नेपालले हस्ताक्षर गरेको २० वर्ष पुगिसकेको छ । यस अवधिमा बालअधिकार सम्बन्धी थुप्रै ऐन, कानून र नियमावली तथा निर्देशिका बनिसकेका छन् तर यी प्रतिबद्धता हालसम्म इमानदारीपूर्वक कार्यान्वयनमा आउन सकेको पाइँदैन । यसर्थ बालबालिकालाई दिइने शिक्षालाई अनिवार्य, निःशुल्क, पहुँचयोग्य बनाउनुको साथै त्यसलाई गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी एवं शोषणबाट पीडित बालबालिकाको हकहितको संरक्षण, विकास र सशक्तिकरणका लागि सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति गरिने हाम्रो स्पष्ट धारणा रहेको छ ।

➢ **आदिवासी/जनजातिको अधिकार** : नेपालको कुल जनसंख्याको ३७.२ प्रतिशत आदिवासी/जनजाति छन् । लगभग ८३ प्रतिशत कृषि पेशामा मात्र संलग्न छन् । कुल खेतीयोग्य जमिनमा उनीहरूको स्वामित्व लगभग २१ प्रतिशत रहेको छ । ३० प्रतिशत भूमिहीन छन् । शिक्षा, रोजगारी लगायत राज्यका महत्वपूर्ण संकायहरूमा उनको पहुँच न्यून छ । युगौंदेखिको सामन्ती परम्पराका कारण आदिवासी/जनजातिका भाषा, संस्कृति र पहिचान लोपोन्मुख अवस्थामा छ । कथित उपल्ला जातिबाट उनीहरू शोषित, उत्पीडित र उपेक्षित छन् भने अधिकांश जनता बाध्यकारी श्रम (Force Labour) क्षेत्रमा संलग्न छन् ।

आदिवासी/जनजातिले आ-आफ्ना पहिचानसहित प्रादेशिक स्वशासन/स्वायत्तताको अधिकार, जनसंख्याको आधारमा सेना, प्रहरी, निजामति, शिक्षा, स्वास्थ्य, राज्यका शासन, प्रशासन, राजनीतिक क्षेत्रमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वका साथै जातीय पहिचान कायम गराउन, आदिवासी/जनजाति ILO महासन्धि, १९८९ र आदिवासी/जनजाति अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र, २००६ मा गरिएको प्रतिबद्धतालाई कार्यान्वयन गर्नका लागि ठोस कानून, नीति, नियम बनाउन उनको अधिकारलाई संविधानको अनुसूचीमा सूचीकृत गरिनेछ । राज्यको पुर्नसंरचना गर्दा उनीहरूको राष्ट्रिय पहिचानलाई सम्मान र मान्य हुने गरी गरिनु पर्दछ ।

➢ **अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको अधिकार** : मानिसलाई मौलिक पहिचानसहित मानव भएर बाँच्नका लागि मानव अधिकारका अतिरिक्त जातीय, धार्मिक र भाषिक अधिकारहरू पनि आवश्यक हुन्छन् । यी अधिकारहरूबाट मात्र कुनै पनि व्यक्ति वास्तविक रुपमा पहिचानसहित मानिस भएर बाँच सक्दछ । नेपालमा मूलरुपमा जातीय अल्पसंख्यक, भाषिक अल्पसंख्यक र धार्मिक अल्पसंख्यक गरी तीन प्रकारका अल्पसंख्यकहरू रहेका छन् । अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत जात, जातिहरू राज्यका विभिन्न साधन, स्रोत र पहुँचबाट वंचित छन् ।

अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृतलाई सांस्कृतिक सम्पदा, परम्परागत ज्ञान, सीप र प्रविधि सम्बन्धी हक, भाषा, लिपि र धर्म सम्बन्धी हक, सामाजिक सुरक्षाको हक, मातृभाषा, सूचना र संचारको हक, मौलिक संस्कृति र परम्परा संरक्षणको हक, शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षामा विशेष अधिकार, भूमि र प्राकृतिक स्रोत साधन सम्बन्धी हक, सार्वजनिक सेवामा आरक्षण एवं उपस्थितिको हक, राज्यका सबै संरचनामा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको अधिकारलाई प्रत्याभूति गरिनेछ ।

➢ **लोपोन्मुख जातिको अधिकार** : राज्यबाट उपेक्षित, उत्पीडित र राज्यसत्ताको पहुँचबाट बहिष्कृत लोपोन्मुख जातिको प्रतिनिधित्व, सहभागिता तथा सर्वांङ्गीण विकासलाई विशेष आरक्षण गर्नु राज्यको दायित्व हुन्छ । यसर्थ राज्यले संघीय संरचनाका सबै निकायहरूमा यिनीहरूको प्रतिनिधित्व, सहभागिता तथा सर्वांङ्गीण विकासको लागि प्रभावकारी कानून बनाई विशेष संरक्षण गर्ने नीति अवलम्बन गरिनु पर्दछ । यिनीहरूको कला, संस्कृति, भाषाको संरक्षण र सम्वर्द्धन, शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, सुरक्षा, रोजगारीको प्रत्याभूति दिनु हामी आफ्नो दायित्व ठान्दछौं ।

➢ **मुस्लिम समुदायको अधिकार** : इस्लाम धर्ममा आस्था एवं विश्वास गर्ने मुस्लिम समुदाय धार्मिक अल्पसंख्यक समुदाय हुन्। नेपालमा बसोबास गर्दै आएको यो समुदाय हिमाल, पहाड तथा तराई-मधेशका विभिन्न क्षेत्रमा पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म बसोबास गर्दछन्। यो मुलुकमा पछाडि पारिएको समुदाय हो। त्यसैले यो समुदायको विकास हुनु आवश्यक छ। यसर्थ मुस्लिमहरूको स्पष्ट पहिचानसहित मुस्लिमको जनसंख्या बढीभएको क्षेत्रमा विशेष क्षेत्रको घोषणा गर्ने, चाडपर्वमा बिदा दिने, मदरसा बोर्ड लगायत निजको जाति, भाषा, लिङ्ग, धर्म, संस्कृति र रीतिरिवाज सुरक्षित गर्न कानून तर्जुमा गर्ने, समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यका हरेक संरचनामा सहभागी गराउने, मदरसा शिक्षालाई राष्ट्रको मूलधारमा समावेश गर्नको लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने, मदरसा शिक्षाबाट प्रदान गर्ने शैक्षिक ओहोदा मुफ्ति, मोलवी, हाफिज, कारी, मोअल्लिम लगायत शैक्षिक ओहोदालाई कानूनी मान्यता प्रदान गराउने, मस्जिद, कब्रिस्तान र ईदगाहहरूको व्यवस्थापन गर्ने, मक्कामा हज गर्न जाने तीर्थयात्रीका लागि व्यवस्था गर्ने, काठमाण्डौमा छुट्टै हज हाउस, हज कमिटी ऐन र विभाग निर्माण गर्ने, जनसंख्याको आधारमा राज्यका हरेक निकायमा प्रतिनिधित्वका व्यवस्था गर्ने, वैवाहिक परम्परा, तलाक, खोला, सम्पत्ति बाँडफाँट, वसियत सम्बन्धी विवाद निराकरण गर्न चाहनेका लागि मुस्लिम पारिवारिक कानूनलाई मान्यता दिनु पर्दछ।

➢ **पिछडावर्गको अधिकार** : समाजमा आर्थिक र सामाजिक रुपमा पछाडि परेका तर दलित र जनजातिमा नपर्ने जातिलाई पिछडावर्ग (Others Backward Class) भनिन्छ। यो वर्ग आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक रुपमा पछाडि परेका छन्। निजामति सेवा, प्रहरी, सेना, कूटनीतिक निकायलगायत राज्यका विभिन्न निकायमा पहुँच हुन नसकेका कारण यिनीहरू राष्ट्रिय मूलप्रवाह भन्दा बाहिर रहेका छन्। यसर्थ पिछडावर्गलाई आरक्षणको माध्यमबाट राज्यका सबै तह र निकायमा सहभागी गराउन संवैधानिक व्यवस्था गर्नुको साथै शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारको प्रत्याभूति संविधानमै किटान गरिनेछ।

➢ **ज्येष्ठ नागरिकको अधिकार** : ज्येष्ठ नागरिक भन्नाले व्यक्तिको शारीरिक/सामाजिक अवस्थालाई बुझाउँछ। उमेरको कारणले नै सामाजिक भूमिका र शारीरिक अवस्थासमेत निर्धारण हुँदै जाने भएकोले ज्येष्ठ नागरिक छुट्याउने आधार उमेरलाई नै मानिन्छ। उमेरको कारणले अन्यको तुलनामा बढी आराम, स्वास्थ्य, स्याहार तथा सामाजिक सुरक्षाको आवश्यकता पर्ने ज्येष्ठ नागरिकको सम्मान, सहभागिता तथा स्याहारसम्बन्धी अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्द्धनका लागि राज्यले जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्दछ। सामाजिक सुरक्षा र जीविकोपार्जनका लागि आर्थिक सहायताका अतिरिक्त आफ्नो स्वास्थ्यको अवस्था र क्षमताअनुसार सिर्जनशील भूमिका प्रदान गरिनुको साथै समानता, सामाजिक बीमा, यातायातको सुविधा आदि माध्यमबाट सामाजिक न्याय प्रदान गर्न संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था गरी व्यवहारमा लागू गरिनेछ।

➢ **किसानको अधिकार** : कृषकलाई सामाजिक सुरक्षा र सामाजिक न्यायको अनुभूति हुन सकेको छैन। कृषि क्षेत्रमा काम गर्ने हरूवा, चरुवा, मुक्त कमैया, कम्लरी, हलियाहरूको समस्या अझै समाधान हुन सकेको छैन। असंगठित क्षेत्रका कृषि मजदूरको न्यूनतम ज्याला पनि निर्धारण हुन सकेको छैन। कृषि उपजको बजार व्यवस्थित हुन नसकेको र कतिपय कृषि उपजले बजार नपाउँदा कृषक मारमा परेका छन्। यसैगरी कृषि मल, उन्नत बीउ लगायत कृषि सामग्रीमा अनुदानको व्यवस्था हुन नसक्दा किसानको अधिकार संरक्षण हुन सकेको छैन। यसप्रकार कृषकलाई समानता र सामाजिक न्यायको प्रत्याभूति प्रदान गर्न कृषकको भूमिमाथि पहुँचको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने, उन्नत किसिमको बीउ, मल, किटनाशक कृषि औषधि तथा औजारको व्यवस्था गर्ने, खाद्यसम्प्रभूताको अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने, स्पष्ट कृषि नीतिको निर्माण गर्ने, उत्पादित खाद्यान्नको उचित मूल्य निर्धारण गर्ने, ठोस कृषि योजना लागू गर्ने, कृषि मजदूर, हलिया, हरूवा-चरुवा, मुक्त कमैयाहरूको अधिकारको सुनिश्चितता गर्ने, जल, जङ्गल, जमिन, जैविक विविधता तथा जडिबूटीमाथि पहुँचको अधिकार सुनिश्चित गर्ने, प्रत्येक गाउँविकास समितिमा कृषि प्राविधिकको व्यवस्था गर्ने, भूमिहीन तथा कृषि मजदूरलाई विना धितो सहुलियत दरको कृषि ऋणको व्यवस्था गर्ने प्रावधान संविधानमै व्यवस्था गरिनु पर्दछ।

- **श्रमजीवी/मजदूरको अधिकार :** आफ्नो श्रम, सीप र सिर्जनाद्वारा राष्ट्रकै आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्‍याउने वर्ग मजदूर वर्ग हुन्। श्रमिक/मजदूरवर्गभित्र संगठित र असंगठित क्षेत्रका मजदूरहरू पर्दछन्। राज्य संयन्त्रमा यिनीहरूको सहभागिताको सुनिश्चित गर्दै कामको आधारमा विभेद नहुने, आफ्नो रोजाइअनुसार काम गर्न पाउने, पेशागत संगठन खोल्न पाउने, सामूहिक सौदाबाजी गर्न पाउने, सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न पाउने, पर्याप्त पारिश्रमिक पाउने, उचित कार्यावधि र बिदा पाउने, राजनीतिक अधिकार, रोजगारीको सुनिश्चितता तथा सामाजिक सुरक्षा पाउने लगायतका अधिकारको संरक्षण तथा सामाजिक न्यायको संवैधानिक व्यवस्था गरिनु पर्दछ। यसैगरी दैनिक रोजगारी, ज्यालादारी मजदूरलाई उद्योगपतिद्वारा करार सेवा भनी जबरजस्ती औंठाछापसहित हस्ताक्षर गराई काम गर्दागर्दै कामबाट हटाइने प्रथाको अन्त्य गरी उत्पादनमैत्री वातावरणको सिर्जना गरिनुको साथै उद्योगहरूमा कार्यरत मजदूरहरूको बीमा निर्धारण, उत्पादन, पेन्सन, औषधोपचारको व्यवस्था, राशनकार्डको उचित व्यवस्था गरिनु पर्दछ।

- **विपन्नवर्गको अधिकार :** नेपाली समाजमा सामाजिक तथा सांस्कृतिक रुपले पछाडि पारिएका मात्र गरीब छैनन्। बहिष्करणमा नपरेका तथा पिछडिएका क्षेत्र बाहेकका मानिस पनि ज्यादै गरीब छन्। यसर्थ जुनसुकै क्षेत्र, वर्ग, लिङ्गका भएपनि औसत गरिबीको अवस्था भन्दा कमजोर अवस्थाका नागरिकलाई विपन्नवर्ग भनिन्छ। राज्यबाट प्रदान गरिने हरेक किसिमको सेवा, सुविधा र सुरक्षा विपन्नवर्गले पाउनु पर्दछ भन्ने हाम्रो मान्यता रहेको छ। विपन्नवर्गको लागि सामाजिक न्याय भनेको सम्पत्तिको न्यायोचित वितरण र स्रोत साधनमाथि पहुँच पुर्‍याउनु हो। विपन्नवर्गका अधिकारहरू संरक्षण गर्ने दायित्व राज्यको भएकोले आगामी संविधानमा खाद्यान्न, आवास, रोजगारी, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता आधारभूत आवश्यकताहरू पूर्ति गराउने प्रावधान राख्नु पर्ने हाम्रो कटिबद्धता हो।

- **युवा अधिकार :** युवा राष्ट्रको सिर्जनशील सम्पत्ति र परिवर्तनको संवाहक शक्ति हो। आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक र सांस्कृतिक रुपान्तरण तथा परिवर्तनको शक्ति पनि युवा नै हुन्। त्यसैले युवालाई अर्थतन्त्रको मजबूत आधार मानिन्छ। युवामा साहस, सिर्जनशीलता, सिक्ने क्षमता एवं उच्च आत्मविश्वासले गर्दा नै राष्ट्रको धरोहरको रुपमा हेर्ने गरिन्छ। नेपालमा राष्ट्रिय युवा नीतिले तय गरेअनुसार १६-४० वर्ष उमेर समूहलाई युवाको रुपमा लिने गरिएको छ। २०६८ को जनगणना अनुसार युवाको संख्या कुल जनसंख्याको ४० प्रतिशत रहेको छ।

राष्ट्रिय युवा नीति २०६६, संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभाले युवाको पारस्परिक सम्मान, शक्ति र जनताबीचको समझदारी अभिवृद्धिका लागि घोषणापत्र, १९६५ अनुसार युवा शक्तिलाई संरक्षण एवं सम्वर्द्धन गर्नु पर्छ।

युवाहरूको आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्ति, समानता तथा समतामूलक वितरणको सिद्धान्त, विश्वव्यापी मानव अधिकारको सिद्धान्त, सहअस्तित्व र संरक्षण जस्ता मूल्य र मान्यताको सिद्धान्त अनुसार सबै युवालाई शिक्षा र रोजगारको नीति, नीति निर्माणमा सार्थक सहभागिता, समावेशीकरण, रोजगारको क्षमता र उद्यमशीलताको विकास, वर्गीय असन्तुलनको अन्त्य, विज्ञान, प्रविधि, अनुसन्धान र अन्वेषणमा युवा शक्तिलाई प्रोत्साहन, बौद्धिक युवा पलायन रोक्न स्पष्ट नीतिको निर्धारण, बेरोजगारी भत्ताको व्यवस्था, युवा व्यवसाय संचालनमा सहुलियत दरमा ऋणको व्यवस्था, वैदेशिक रोजगार, स्वरोजगार, स्थानीय रोजगार कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन, स्वदेशी एवं वैदेशिक लगानीमा स्थापना गरिएका औद्योगिक एवं व्यापारिक संस्थानहरूमा रोजगारको प्रत्याभूति गर्ने अधिकारहरूलाई सुनिश्चित गरिनु पर्दछ।

- **यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यकको अधिकार :** लैङ्गिक कारणले उपेक्षित र अपहेलित अवस्थामा रहेको समुदाय राज्यको मूलप्रवाहबाट बहिष्करणमा पारिएका छन् र आफ्नो मौलिक पहिचानसहित बाँच्न पाउने नागरिक सरहको अधिकारहरूको उपयोग गर्नबाट समेत बञ्चित छन्। यसर्थ यिनीहरूका हक अधिकार अन्तर्गत पर्ने निम्न विषयवस्तुहरूलाई संविधानको प्रस्तावनामा लैङ्गिक शब्दको प्रयोग, पहिचान अनुसारको नागरिकता प्राप्त गर्ने प्रावधान, यौनिक अभिमुखीकरण तथा लैङ्गिक पहिचानको आधारमा कुनै पनि किसिमका भेदभाव गर्न नपाइने र गरिएमा सजायको व्यवस्था, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाको अधिकार, शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै पनि किसिमको हिंसाजन्य कार्य गर्न नपाइने र गरिएमा सजायको व्यवस्था, पैतृक सम्पत्तिमा समान हकको व्यवस्था, वैवाहिक अधिकार, लिङ्ग परिवर्तनको अधिकार, राज्यका हरेक निकायमा पहिचानसहित सहभागी हुने अधिकारको सुनिश्चितता, आरक्षण व्यवस्थामा यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यकलाई समावेश गरिनु पर्दछ।

- **दलितको अधिकार** : हिमाल, पहाड र मधेशमा दलित समुदायको अवस्था समान रहेको छ । यिनीहरूमाथि गरिने घृणा, छुवाछूत, शोषण र उत्पीडन पनि उस्तै छ । आंशिक भिन्नता र परिवर्तन बाहेक यिनीहरूले गर्ने पेशा र व्यवसाय पनि उस्तै नै छ । छुवाछूत प्रथा केही कम भए पनि जातीय भेदभाव र उपेक्षाजन्य व्यवहारहरू प्रशस्त कायम छन् । दलितलाई मन्दिरमा प्रवेश दिइँदैनन् । कतिपय सार्वजनिक स्थानहरूमा खान, बस्न समेत बन्देज लगाइएको पाइन्छ । शहर, बजार तथा राजधानीका अधिकांश बासिन्दाले दलितलाई डेरा दिन मान्दैनन् । राज्यद्वारा उपेक्षित एवं शोषित बनाइएकाले दलितवर्ग अन्तर्गतका बहुसंख्यक मानिस चरम गरिबीमा रहेका छन् । अधिकांश दलित कृषि पेशामा संलग्न भए तापनि यिनीहरूको भूमिमाथिको पहुँच अत्यन्त न्यून रहेको छ ।

दलितवर्गको सर्वाङ्गीण उत्थान र विकासका लागि पेशा, जात, जाति वा अन्य कुनै पनि आधारमा गरिने विभेद, छुवाछूत, शोषण र असमानताको पूर्णरुपमा अन्त्य, छुवाछूत गर्ने, गराउनेलाई कडा दण्डनीय कानूनको व्यवस्था तथा पीडितलाई पर्याप्त क्षतिपूर्तिको व्यवस्था, छुवाछूत अपराध उन्मूलनसम्बन्धी कानूनको निर्माण, प्रहरी, सेना, निजामति, सरकारी तथा अर्धसरकारी, गैरसरकारी, संगठित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरू एवं निजी क्षेत्रहरूको रोजगारीमा आरक्षणको व्यवस्था, सरकारी, निजी, संस्कृत एवं सबै विश्वविद्यालयहरूमा छात्रवृत्ति सहितको निःशुल्क अध्ययनको व्यवस्था, राजनीतिक, संवैधानिक तथा राज्यका हरेक अंगहरूमा पहाडी, मधेशी, दलित तथा दलित महिलाको जातीय जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था, छुवाछूत तथा जातीय भेदभावको घटना हेर्ने विशेष अदालतको व्यवस्था, परम्परागत पेशा, व्यवसाय तथा सीपलाई आधुनिकीकरण तथा उपयुक्त तालिम, विना धितो ऋणको व्यवस्था, उत्पादित सामानको बजार व्यवस्थापन, राष्ट्रिय दलित आयोगलाई संवैधानिक निकायको रुपमा गठन, पेशा, सीप र जातीय ऐतिहासिक पुरुषलाई माध्यमिक स्तरको पाठ्यक्रममा समावेश, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा दलित आयोगका अध्यक्षलाई पदेन सदस्यको संवैधानिक व्यवस्था, जातीय अनुसूचीलाई

वैज्ञानिक रुपमा अध्ययन अनुसन्धान, अन्तरजातीय विवाहलाई प्रोत्साहन, दलितहरूको जनसंख्याको आधारमा छुट्टै आरक्षित निर्वाचन क्षेत्रको संवैधानिक व्यवस्था, भूमिहीन एवं सुकुमवासी दलितहरूले भोगचलन गर्दै आएको अरुको वा ऐलानी जग्गामाथि पूर्ण हक स्थापित गरी प्रमाणपूर्जाको व्यवस्था तथा उचित आवासको व्यवस्था आगामी संविधानमा सम्बोधन गरिनु पर्दछ ।

- **अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार** : शारीरिक रुपमा जन्मजात वा जन्म पश्चात् कुनै कारणले शरीरको कुनै अङ्ग आंशिक वा पूर्णरुपले निष्क्रिय बन्न पुगेका व्यक्ति शारीरिक रुपमा अपाङ्ग ठानिन्छन् भने त्यस्तै कारणले मानसिक अवस्था कमजोर वा सुस्त बन्न पुगेको बोल्न नसक्ने, बुझ्न नसक्ने, अनुभूत गर्न नसक्ने व्यक्ति मानसिक अपाङ्ग ठानिन्छन् ।

नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा भएका कानून, नीति तथा नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि एवं ऐच्छिक प्रोटोकल, २००६ मा हस्ताक्षर गरे तापनि यिनीहरूको हक अधिकारको व्यवहारत: कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । यसर्थ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सम्मान, कल्याण, हित वा अधिकारलाई उपेक्षा गर्ने कुनै पनि व्यवहार, रीति वा प्रथालाई प्रतिबन्धित गरी अन्य व्यक्ति सरह सम्मान गर्ने, शिक्षा, संघसंस्था तथा सुविधालाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हक हितसंग अनुकूल बनाउने, यातायात, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा प्रभावकारी पहुँच बनाउने, साङ्केतिक भाषा, ब्रेललिपि वा अन्य उपयुक्त सञ्चारका साधनहरूको प्रयोगमा पहुँच बनाउने, व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको संरक्षण तथा विकासलाई निरन्तरता दिने, संस्कृति, राजनीति, अर्थव्यवस्था तथा सामाजिक क्रियाकलापमा समान अवसर र समान व्यवहार तथा सहभागिताको व्यवस्था गर्ने, संरक्षण र उन्नतिका लागि सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गर्ने, आर्थिक, राजनीतिक र सामाजिक सशक्तिकरण गरिने, सरकारी, गैरसरकारी क्षेत्र र विकासका साझेदारीहरूबीच समन्वय र सहकार्यलाई प्रवर्द्धन गरिने, अधिकार र आवश्यकतामा आधारित लक्षित कार्यक्रमहरू संचालन गरिने नीतिहरू तय गरिनेछन् ।

- **शिक्षाको अधिकार** : मानव विकासका लागि शिक्षा मूल आधार हो। २०२८ सालमा नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना लागू भएपछि शिक्षाको विकासमा केही संस्थागत प्रयत्न भए। शिक्षक छनौट, वृत्ति विकास, परीक्षा प्रणाली, पाठ्यक्रम निर्माण जस्ता व्यवस्थाहरूमा आंशिक सफलता हासिल भए तापनि उक्त प्रणाली सफल हुन सकेन। त्यसपछि शिक्षालाई स्तरीय, बहुआयामिक र व्यापक बनाउन पटक-पटक शिक्षा ऐन संशोधनसमेत गरियो तर पनि शिक्षालाई जीवनोपयोगी र परिवर्तित युग अनुसार गुणस्तरयुक्त बनाउन सकेन। त्यसैगरी मानव अधिकारको घोषणा, सन्धि, महासन्धिलगायत शिक्षासम्बन्धी सार्क सम्मेलनको सामाजिक बडापत्र, 'सबैका लागि शिक्षा', अन्तर्राष्ट्रिय अभियान तथा 'सहस्राब्दी विकास लक्ष्य' अभियानमा नेपाल पक्षराष्ट्र भए तापनि राज्यको दायित्व अस्पष्ट र परिणाममुखी हुन सकेको छैन। शिक्षा क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरूलाई निम्नानुसार औंल्याउन सकिन्छ :

शिक्षा व्यवस्थाले सामाजिक विभेदलाई बढावा दिनु, परीक्षामुखी पाठ्यक्रम तथा शिक्षण पद्धतिले प्राथमिकता पाउनु, उच्च माध्यमिक शिक्षालाई बेवारिसे अवस्थामा राखिनु, निम्न तथा मध्यमस्तरको व्यवसायिक तथा प्राविधिक शिक्षालाई मूलधारबाट बाहिर राखिनु, पेशागत दक्षता तथा नेतृत्व दिने क्षमता भएका शिक्षकहरूको कमी रहनु, कमजोर सुपरीवेक्षण एवं अनुगमन संयन्त्र हुनु, सार्वजनिक लगानी घट्नु तथा निम्न आय भएकाका लागि शिक्षा पहुँच बाहिर रहनु आदि। यसर्थ शिक्षालाई दान हैन अधिकार तथा मानव विकासको अपरिहार्यताको रुपमा लिइ बदलिंदो परिस्थिति र युगको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी नयाँ राष्ट्रिय शिक्षा योजना नीति ल्याउनुका साथै शिक्षा विकासका लागि गुरुयोजना तयार गर्नु पर्दछ। शिक्षालाई व्यापारीकरण हुनबाट रोक्नु पर्दछ। विद्यालयलाई स्थानीयस्तर, प्रादेशिकस्तर र राष्ट्रियस्तरमा विकास गर्नु पर्दछ भन्ने हाम्रो दलको धारणा रहेको छ।

- **स्वास्थ्यको अधिकार** : स्वास्थ्यलाई मानवीय विकासको मूल आधार मानिएको छ। आमजनताको सशक्तिकरणमा स्वास्थ्यको अहम् भूमिका हुन्छ। स्वस्थ र निरोगी जीवनबिना मानिस बाँच्न, वृत्तिविकास गर्न र जीवनयापनको समस्यालाई समाधान गर्न सक्दैन। नेपालको अपेक्षित आयु दक्षिण एसियाकै अपेक्षित आयु भन्दा न्यून रहेको छ। शिशु र मातृ मृत्युदर एसियामै सबभन्दा उच्च रहेको छ।

शिक्षा क्षेत्र जस्तै स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा पनि चरम असमानता विद्यमान रहेको छ। विगतका तुलनामा कतिपय दुर्गम ठाउँहरूमा सरकारी स्वास्थ्य एकाईहरू सञ्चालन भएका छन् तर ती अधिकांश नाम मात्रका छन्। जहाँ न दरबन्दी अनुसार स्वास्थ्यकर्मी रहन्छन् न त आवश्यकता अनुसार औषधि उपचारको नै व्यवस्था रहेको हुन्छ। शहरी क्षेत्रमा स्तरीय निजी अस्पतालहरू खुलेका छन् र कतिपय सरकारी अस्पतालहरू पनि अपेक्षाकृत राम्रो उपचार सेवा दिन सक्ने तहका पाइन्छन् तर राम्रो स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्न निजी अस्पतालको त कुरै छाडौं, सरकारी अस्पतालहरूमा पनि ठूलै धनराशी खर्च गर्न सक्नु पर्ने हुन्छ। जसले गर्दा आर्थिक अवस्था कमजोर भएका अधिकांश नेपाली जनताले आवश्यक उपचार पाउन सकेका छैनन् र आवश्यक उपचार पाउन नसकेकै कारण अकालमा नै ज्यान गुमाउनु परेको उदाहरण धेरै छन्। त्यसर्थ प्रत्येक नागरिकलाई स्वस्थ्य जीवनयापनको अधिकारलाई राज्यले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ। जनताको जीवनको अधिकारलाई संविधानमा नै उल्लेख गरिनु पर्दछ।

- **खाद्य सुरक्षाको अधिकार** : खाद्यान्नको अधिकार प्रत्येक व्यक्तिको जीवनको अधिकारसंग प्रत्यक्षरुपमा गाँसिएको छ। व्यक्तिलाई आफ्नो आवश्यकता अनुसार उचित पोषण र खानाको अधिकारको प्रत्याभूति गर्नु नै खाद्यान्नको अधिकार हो। यो अधिकारलाई सामाजिक न्यायबाट पृथक राख्न मिल्दैन। खाद्यसम्बन्धी अधिकार खाद्य सम्प्रभुता, खाद्य सुरक्षा र खाद्य अधिकारसंग जोडिएको विषय हो। खाद्य सम्प्रभूतालाई राजनीतिक, खाद्य सुरक्षालाई प्राविधिक र खाद्यान्नको अधिकारलाई कानूनी अवधारणा मानिन्छ। मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा २५ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई आफू र आफ्नो परिवारको स्वास्थ्य र कल्याणको लागि खाद्यान्नको अधिकार हुने व्यवस्था गरेको छ। यसैगरी आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको धारा ११ लाई व्याख्या गर्दै आर्थिक तथा सामाजिक समितिले सन् १९९९ मा जारी गरेको सामान्य टिप्पणी नं. १२ ले पुरुष, महिला तथा बालबालिकालाई उपयुक्त खाद्यवस्तु वा मानवीय मर्यादाका खाद्यान्न खरिद गर्ने स्रोतमा सदैव आर्थिक तथा भौतिक पहुँच भएकाले मात्र खाद्यान्नको अधिकारको कार्यान्वयन हुन सक्ने भन्ने उल्लेख गरेको छ।

खाद्यान्न प्रत्येक व्यक्तिको आधारभूत आवश्यकता भएकोले खाद्यान्नको अधिकारको अभावमा व्यक्तिको जीवन नै जोखिममा परी उसको राजनीतिक, नागरिक तथा अन्य अधिकारहरू पनि प्रत्यक्षरुपले प्रभावित हुन्छन् । तसर्थ भोकमरी, अनिकाल, महामारी, खडेरी तथा विपत्तिमासमेत खाद्यान्नको अभावबाट कुनै नागरिकले ज्यान गुमाउनु पर्ने अवस्था नहुने कुराको सुनिश्चितता गर्दै प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यान्नको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवसरबाट सुरक्षित रहन पाउने अवस्था सुनिश्चित गरिनु पर्दछ । यसैगरी खाद्य सम्प्रभुता, खाद्यसुरक्षा र खाद्य अधिकारलाई मौलिक हक अन्तर्गत राखिनु पर्दछ । खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूतिका लागि भण्डारणको व्यवस्थापन, वितरण र संरक्षण गर्ने अधिकार स्थानीय निकायलाई प्रदान गर्ने तथा सफा र शुद्ध खानेपानीको उपयोगिता र वितरणको न्यूनतम सुविधा र पहुँचमा प्रत्याभूति प्रदान गर्न आवश्यक पहल गरिने छ ।

१३. जलवायु परिवर्तन र विकास

विगत तीन दशकदेखि जलवायु परिवर्तन (climate change) विश्वभरका लागि एउटा जल्दोबल्दो मुद्दा बनेको छ । देशको आर्थिक अवस्था कमजोर हुनु तथा राजनीतकि अस्थिरताका कारणले फोहोरमैला र औद्योगिक प्रदुषणको साथै अन्य वातावरणीय आवश्यकतालाई उचित व्यवस्थापन गर्न नसकेकोले गाऊँ, घर, शहर, बजार सबै ठाउँ प्रदूषित हुन पुगेको छ । साथै जलवायु परिवर्तनले मानिसमा धेरै नराम्रो असर पार्नुको साथै यसले विकासमा पनि ठूलो असर पुर्‍याएको छ । अहिलेको अवस्थामा जलवायु परिवर्तन एउटा वातावरणको मुद्दा मात्र नभई मानव अस्तित्वसँग नै गाँसिएको छ ।

Global Warming मा नेपालको खासै भूमिका नरहे पनि दुर्भाग्यवश जलवायु परिवर्तनले गर्दा हुने असरमा नेपाल एउटा राष्ट्र मानिन्छ । यी अवस्थाहरूलाई मद्देनजर गर्दै विश्वका अधिकांश राष्ट्रहरू यी समस्याहरूलाई अन्त्य गर्न विभिन्न प्रकारका सहकार्यहरू गर्दै आएका छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा नेपालले यी समस्याहरूको अन्त्य गर्न तथा यसबाट प्रभावित व्यक्तिहरूलाई बचाउन (Climate Change Policy-2011) तथा NAPA (National Adaptation Plan of Action) जलवायु परिवर्तन नीति लिएको छ । नेपालमा NAPA भन्ने कार्यक्रम पनि ल्याइएको छ । त्यसैले जलवायु परिवर्तनको मुद्दामा हाम्रो दलले सकारात्मक दृष्टिकोण राखी यसका कुप्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने तर्फ अथक प्रयास गर्नेछ ।

नेपालले, देशमा देखा परेको वातावरणीय समस्याका अतिरिक्त विश्व समुदायको एउटा जिम्मेवार सदस्यका नाताले विश्व वातावरणीय समस्याको समाधानमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नु पर्ने देखिन्छ । यसले प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, उपयोग एवं व्यवस्थापनमा समेत थप चुनौतीहरूको सिर्जना गरेको छ । मानवीय क्रियाकलापले वायुमण्डलमा हरितगृह ग्यास उत्सर्जन गर्दै जाँदा पृथ्वीको तापक्रममा अभिवृद्धि भएको छ । फलस्वरुप समुद्री सतह बढ्ने, हिमालको हिउँ पग्लने, वर्षाको समय र अवधिमा परिवर्तन आउने, आँधी बेरीको क्रम र घनत्व बढ्दै गएको छ । यस्तो परिवर्तनले नेपाल लगायत अन्य अविकशित देशको विपन्न जनताको जीवन झन् कष्टकर हुँदै जाने छ । पश्चिममा भएको औद्योगिक क्रान्तिको कारण कार्बन डाईअक्साइड लगायत अन्य हरितगृह ग्यास (Green House Gas) को कारणले पृथ्वीको तापक्रम निकै वृद्धि भइरहेको छ । यसबाट समग्र मानव जीवन, जैविक विविधता र प्राकृतिक जीवन प्रणाली तथा जैविकता सम्बन्ध (Ecosystem) मा अत्यन्त ठूलो नकारात्मक प्रभाव पर्न जान्छ । यसका लागि आवश्यक अनुकूलन, न्यूनीकरण र सचेतनाका कार्यक्रम यथाशीघ्र सञ्चालन गर्न थाल्नु पर्दछ । जलवायु परिवर्तन तथा वातावरणीय संकटबाट मानव जातिलाई जोगाउन आवश्यक पर्ने सबै खालका प्रयासहरू गरिनेछन् ।

१४. विकास सम्बन्धी नीति

- **आर्थिक नीति :** स्वदेशी र विदेशी पूंजी तथा प्रविधिको उच्चतम सदुपयोग गरी उत्पादकत्व अभिवृद्धि हुने वातावरणको सिर्जना गर्नुको साथै श्रमको शोषण हुन नदिई उत्पादन अभिवृद्धिको लागि आवश्यक नीति निर्माण गर्नु पर्दछ। आर्जित सम्पत्ति र निर्माण भएको पूंजी सामाजिक न्यायमा आधारित न्यायसम्मत (Equity) वितरण प्रणालीद्वारा उपेक्षित वर्ग, समुदाय र क्षेत्रको हितमा समेत प्रयोग गर्नुपर्दछ। कृषक, व्यापारी, अन्य उद्यमी र आमजनतालाई आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न गराउने वातावरणको सिर्जना गरी देशका प्रत्येक करदाताले राज्य संचालनमा पुऱ्याएको योगदानको उचित कदर हुने व्यवस्थाको निर्माण गर्नुपर्दछ। मुलुकको आर्थिक विकासका लागि प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (FDI) मूलत: औद्योगिक क्षेत्र, सेवा क्षेत्र, कृषि, पर्यटन र जलविद्युत क्षेत्रमा लागू गर्ने नीति अपनाउनु पर्दछ। हाल राष्ट्रको लगभग ५१% जनसंख्या बसोबास गर्ने मधेशमा देशको कुल बजेटको जम्मा २०% खर्च भइरहेको अवस्थामा अब उप्रान्त जनसंख्या, भौगोलिक अवस्था, मानव विकाश सूचकांको अवस्था आदिलाई मद्देनजर गर्दै "एकीकृत बजेट विनियोजन सूचकांक" को आधारमा बजेटको बाँडफाँट गरिनेछ।

- **कृषि नीति :** नेपाल कृषि प्रधान देश हो। खेतीयोग्य जमीनमध्ये ५० प्रतिशत भूमिमा सिंचाईको संभावना भए तापनि बर्षेनी १९ प्रतिशत भूभागमा मात्र सिंचाईको व्यवस्था रहेको छ। ८१ प्रतिशत भूभाग आकाशे पानीको भरमा निर्भर छ। यसबाट कृषिको न्यून उत्पादकत्व प्रष्ट रूपमा देखिन्छ। मधेशमा सिंचाई र मलको यथोचित व्यवस्था गरी अन्नबाली र नगदेबालीको उत्पादन बढाउन बजारसमेतको व्यवस्था गरेर व्यावसायिकतालाई प्राथमिकता दिइनेछ। कृषि उत्पादन वृद्धिका लागि "विशेष कृषि क्षेत्रहरू" को स्थापना, भूमि व्यवस्थापन, बर्षभरी सिंचाईको सुविधा, उन्नत मलको व्यवस्था, बीउबिजनको उपलब्धता, कृषिजन्य उत्पादनको बजारको माग अनुसारको विविधिकरण, कृषि औजारको निर्माण एवं उपलब्धता, कृषि बीमा, कृषिमा लागेका जनशक्तिलाई अन्य उद्योगका जनशक्ति सरहको पारिश्रमिक, लागतअनुसार उत्पादन मूल्यको सुनिश्चितता, भौगोलिक विशेषता रहेका, विशेष तथा विकास गरिएका 'एक गाउँ एक उत्पादन' जस्ता कार्यक्रमहरूलाई वृहत् रुपमा लागू गर्ने, उच्च मूल्यका कृषि उत्पादनलाई विशेष सहुलियती सुविधासहित बजारमा प्रवेश गराउने, वनलाई कृषि वनको रुपमा रुपान्तरण गरी व्यावसायीकरण तथा दिगो व्यवस्थापना गर्ने, परम्परागत खेतीलाई व्यावसायिक (चिया, कफी, पुष्प, फलफूल, माछापालन, च्याउखेती आदि) खेतीमा रुपान्तरण गर्न चाहने कृषकलाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्न हामी कटिबद्ध छौं। भूमिको उत्पादकत्व वृद्धिको लागि व्यक्तिगत भूस्वामित्वलाई परिवर्तन गरी सहकारी/सामूहिक/राज्यमा भूस्वामित्व राखी भूमिलाई चकलाबन्दी गर्नुको साथै यान्त्रिक विधिलाई समेत वृहत् परिचालनमा ल्याई 'हरित कृषि क्रान्ति' गर्नुपर्दछ।

- **शिक्षा नीति :** शिक्षालाई नागरिकका मौलिक हक र आधारभूत मानव अधिकारको अपरिहार्य अङ्ग तुल्याएर समान अवसरको प्रत्याभूति दिन हाम्रो दल कटिबद्ध छ। शिक्षासम्बन्धी निम्न नीतिहरू अवलम्बन गरिने छ : दशबर्ष भित्र निरक्षरता अन्त्य गर्ने, शिक्षामा विकेन्द्रीकरण गरी राज्यको दायित्व अन्तर्गत राखी सामुदायीकरणलाई बढावा दिने, शिक्षामा भइरहेको व्यापारीकरण र निजीकरणलाई अन्त्य गर्ने, सबै बालबालिकाहरूलाई अनिवार्य र निःशुल्क विद्यालय शिक्षा दिलाउने, महिला, दलित, आदिवासी/जनजाति, उत्पीडित, विपन्नवर्ग, अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूलाई सम्पूर्ण तहसम्मको शिक्षाको पहुँचभित्र ल्याउन विशेष कार्यक्रम संचालन गर्ने, माध्यमिक तहसम्मका पाठ्यक्रममा मधेशका शहीद तथा विभूतिहरूको जीवनी समावेश गर्ने, प्राथमिक शिक्षा मातृभाषामा उपलब्ध गराउने, प्रत्येक जिल्लामा प्राविधिक शिक्षालय, बहुप्राविधिक महाविद्यालय स्थापना गर्ने, प्रत्येक प्रान्तहरूमा सीप विकास एवं रोजगार प्रवर्द्धन केन्द्रहरूको स्थापना गर्ने, दुर्गम क्षेत्रलगायत हरेक जिल्लामा आवासीय विद्यालयको स्थापना गर्ने, खुल्ला विद्यालय, खुल्ला विश्वविद्यालय तथा दूर शिक्षालाई आधुनिक प्रविधिमार्फत प्रभावकारी बनाउने, सबै जाति समुदायको पहुँच हुन सक्ने शिक्षा प्रणाली लागू गर्ने, रोजगारमूलक शिक्षा नीतिको व्यवस्था गर्ने, नयाँ शिक्षा नीति लागू गर्ने, विद्यार्थी र विद्यालयलाई शान्ति क्षेत्र बनाउने, बालमैत्री शिक्षा प्रणाली सबै विद्यालयहरूमा अनिवार्य लागू गर्ने, हरेक विद्यालयमा कम्प्यूटर र पुस्तकालयको व्यवस्था गर्ने, विद्यालयको भौतिक विकास गर्ने, हाल कायम रहेको अध्यापन पद्धति, परीक्षा र मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुधार गरी

वैज्ञानिक, समयसापेक्ष र स्तरयुक्त बनाउने, प्रत्येक प्रदेश वा प्रान्तमा एउटा विश्वविद्यालयको स्थापना, संचालन र सम्वर्द्धन गर्ने, विद्यालय एवं विश्वविद्यालयमा ५ वर्ष भन्दा बढी अध्यापन गरेका शिक्षक, शिक्षिका तथा प्राध्यापकहरूलाई प्रविधि लगायतका क्षेत्रहरूमा विशेषज्ञता प्रदान गरी प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाइने, प्राविधिक, व्यावसायिक, कृषि, विज्ञान तथा प्रविधि विश्वविद्यालयहरूको स्थापना र विस्तार गर्ने ।

- **स्वास्थ्य नीति** : प्रत्येक नागरिकले स्वास्थ्य सेवा पाउनु उसको मौलिक हकभित्र पर्दछ । स्वास्थ्य क्षेत्रको विकासका लागि निम्न नीतिहरू अपनाइनेछ: प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा स्थानीय निकायको मातहतमा सञ्चालन गर्ने, स्वास्थ्य सेवाहरूमा रोकथाममूलक, उपचारमूलक, प्रवर्द्धनात्मक तथा पुनर्स्थापनासम्बन्धी नीति लागू गर्ने, स्वास्थ्यकर्मी, चिकित्सक तथा विशेषज्ञहरू स्वदेशमै उत्पादन गर्न तर्फ जोड दिने, गुणस्तरीय औषधि तथा चिकित्सासम्बन्धी सामग्रीहरू देशभित्रै उत्पादन गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने, योग, प्राकृतिक तथा परम्परागत चिकित्सा प्रणालीलाई प्राथमिकता दिने, आयुर्वेद, होमियोप्याथिक तथा युनानी चिकित्सा प्रणालीलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाउने, स्थानीय स्वास्थ्य केन्द्र, चौकी तथा मातृशिशु स्वास्थ्य सेवालाई गुणस्तर र प्रभावकारी बनाउने, स्वास्थ्य क्षेत्रमा हुने गरेका निजीकरण तथा व्यापारीकरणलाई अन्त्य गर्ने, दलित, विपन्नवर्ग तथा गरिबीको रेखामुनी रहेका जनता, प्रसूति महिला, ज्येष्ठ नागरिक, असहाय बालबालिका तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई स्वास्थ्य सेवामा पहुँचको प्रत्याभूति गर्ने, औषधिको गुणस्तरको जाँच, नियमन एवं अनुगमन गरी गुणस्तरहीन औषधिको उत्पादन, आयात, प्रयोग र बिक्री वितरणमा प्रतिबन्ध लगाउन वैज्ञानिक नीतिको विकास गर्ने, मधेशमा जनसंख्याको आधारमा स्वास्थ्य संस्थाहरूको स्तरोन्नति, स्थापना र स्वास्थ्यकर्मीको दरबन्दी थप गरी जनसंख्याको आधारमा औषधि तथा उपकरण आपूर्तिको व्यवस्था गर्ने, स्वास्थ्य मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायहरूमा मधेशी स्वास्थ्यकर्मी र चिकित्सकहरूलाई समावेशी सिद्धान्त अनुरुप समानुपातिक प्रतिनिधित्व गर्ने, हरेक जिल्लामा उच्च प्रविधियुक्त अस्पतालको स्थापना गर्ने, घातक रोगविरुद्ध राष्ट्रव्यापी अभियान संचालन गर्ने, हरेक गाविसहरूमा शुद्ध र प्रशोधित खानेपानी उपलब्ध गराउने, फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन गर्ने, स्थानीय सहभागिता र सहकारी अनुदानमा प्राथमिक ग्रामीण स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम लागू गरिनेछ ।

- **औधोगिक नीति** : मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालले देशमा ठूला, मझौला र साना उद्योगहरू स्थापना गर्नको लागि चाहिने पूर्वाधारलाई प्राथमिकताका साथ विकास गर्ने लक्ष्य लिई आवश्यक औद्योगिक ऐन र नियम निर्माण एवं सुधार गरी पूंजीको सिर्जना, प्रविधि, ऋण तथा बजार व्यवस्थाका लागि सरकारी सहयोग एवं अनुदानको व्यवस्था गर्ने, लगानी गर्ने लगानीकर्तालाई लगानीको सुरक्षा र सुविधा उपलब्ध गराउने, सामाजिक सुरक्षा एवं श्रमलाई उच्च मूल्याङ्कन गर्दै श्रमसम्बन्धी कानूनको व्यवस्था गर्ने, निजी संस्थाहरूलाई स्वतन्त्र रुपमा संचालन गर्न विशेष ऐनको व्यवस्था गर्ने, लघु तथा मझौला कर्जाको व्यापक तथा विस्तार र लघु तथा घरेलु उद्यमीहरूलाई आवश्यक सहयोग गर्ने, क्षतिपूर्तिसम्बन्धी ऐन कानूनको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने, कृषि तथा खनिजजन्य उद्योगहरूलाई निर्यात प्रवर्द्धनमा विशेष केन्द्रित हुने, स्थानीय उत्पादन र प्रविधिलाई प्रोत्साहनको लागि विशेष संरक्षण दिने नीति अपनाइने छ । पूर्वाधार एवं ठूलो औद्योगिक परियोजनाका लागि जग्गाको मूल्याङ्कन र अधिकरणको लागि एउटा स्वतन्त्र निकाय गठन गर्ने, लगानी प्रवर्द्धनका लागि संचालित संस्थाहरूलाई स्रोत साधन सम्पन्न र जिम्मेवार बनाउने, ग्रामीण क्षेत्रमा एकीकृत ग्रामीण विकास योजना अन्तर्गत कुटीर र मझौला उद्योगहरूको स्थापना गर्ने, खनिज उद्योगको विकासलाई प्राथमिकता दिने, प्रशिक्षित कामदार र कालीगढहरू उत्पादन गर्न राष्ट्रव्यापी योजना संचालन गर्ने, जीर्ण अवस्थामा रहेका उद्योगहरूलाई व्यवस्थित र नियमित संचालन गर्न आवश्यक सहयोग र व्यवस्थापन गर्ने, नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडहरूलाई सुदृढ गर्ने, १० हर्स पावरसम्मका उद्योगको स्थापना र विकासका निम्ति आवश्यक पूंजी, सीप व्यवस्थापन, कला, श्रमिक, कच्चामाल, बैंक कर्जा र बजारको व्यवस्था सहकारी संस्थाहरूबाट गराउने जस्ता नीतिहरू लिइनेछ ।

➢ **पर्यटन नीति** : नेपालको आर्थिक विकासमा पर्यटन क्षेत्रको अहम् भूमिका छ। पर्यटन विकास गर्न नेपालले हरेक सम्भावनालाई उपयोग गर्नु पर्दछ। नेपालको प्राकृतिक सम्पदा, कलाकौशल, गौरवमय इतिहास र संस्कृति पर्यटकीय आकर्षणका प्रमुख स्रोत हुन्। ओझेलमा परेका तथा नखुली सकेका क्षेत्रहरूलाई पनि चाँडै पर्यटक क्षेत्रको रुपमा विकास गर्नु जरुरी छ। यसैगरी आन्तरिक, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटनका सम्भावनाहरूलाई बढाउन विशेष किसिमका परियोजनाहरू संचालन गर्न आवश्यक छ। धार्मिक पर्यटकका लागि विशेष सुविधा सहितको नयाँ योजना लागू गर्न हाम्रो दलले निम्न नीति अपनाएको छ : पशुपतिनाथ, जनकपुरधाम, लुम्बिनी, राजा सहलेशको फूलवारी, किचकवध, वराह क्षेत्र, सप्तरीको शम्भूनाथ, जलेश्वरको जलेश्वरनाथ, बाराको गढीमाई, सिमरौनगढ, तिलौराकोट, वाल्मीकी आश्रम, नेपालगंजका वागेश्वरी मन्दिर लगायत मधेश, पहाड र हिमालका धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय स्थललाई विकसित र विस्तारित गरी नेपाललाई धार्मिक पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा विकास गर्ने, समुन्द्रपारका पर्यटकहरूलाई नेपाल ल्याउन पर्यटकीय संस्थाहरूसँग सम्बन्ध बढाउने, समय-समयमा पर्यटकीय मेला तथा भ्रमण वर्ष जस्ता कार्यक्रमहरूको आयोजना गर्ने, हिमालयन पर्वत शृङ्खलालाई पर्यटनको निम्ति खोल्न आवश्यक लगानी गर्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा होटलहरूसँग दीर्घकालीन सम्झौता गर्ने, सार्क राष्ट्रका नागरिकहरूलाई नेपालमा पर्यटनको लागि आउन प्रोत्सान गर्ने तथा स्वास्थ्य पर्यटन (Health Tourism) को अवधारणालाई अगाडि बढाउनेछ।

➢ **ग्रामीण नीति** : नेपाल गाउँ नै गाउँले भरिएको देश हो। अधिकांश जनता गाउँमा बस्दछन् र उनीहरू कृषिकर्ममै आधारित छन्। मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालले ग्रामीण क्षेत्रको विकासलाई पहिलो प्राथमिकतामा राख्नेछ। ग्रामीण क्षेत्र अन्तर्गत 'गाउँको सम्पत्ति गाउँले मालिक' 'विपन्नवर्गसँग शहीद स्वरोजगार' तथा 'जनता आवास' जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने छ। यसैगरी वृद्धवृद्धा, सुत्केरी तथा बालबालिकालाई दिइने रकममा वृद्धि गर्ने, सामुदायिक वनमा परिणत नगरिएका सरकारी जमिनहरूलाई गरिबी निवारणमा प्रयोग गर्ने नीति अपनाउने, मुलुकको केही भूभागमा प्रचलनमा रहेका हलिया र कमैया प्रथाको उन्मूलन तथा बँधुवा प्रथालाई खारेज गर्ने, कृषि उत्पादनमा वृद्धि गर्न यान्त्रिक कृषिको विकास गर्ने, शिक्षा, स्वास्थ्य र गैरकृषि रोजगार वृद्धि तथा सहकारी आन्दोलनलाई प्राथमिकताका साथ आगाडि बढाइने जस्ता नीतिहरू अपनाइनेछ।

➢ **युवा स्वरोजगार कार्यक्रम** : गरिबी र बेरोजगारीलाई अन्त्यगरी युवा शक्तिलाई विदेश पलायन हुनबाट रोक्न र स्वदेशमै रोजगारीको अवस्था सिर्जन गर्नका लागि युवा स्वरोजगार नीति तथा कार्यक्रमहरू लगू गरिने छ। यसमा राज्यले युवाहरूलाई आवश्यक शिपमूलक एमं व्यावसायिक तालिम र पूंजी उपलब्ध गराई उत्पादन, व्यापार तथा निर्माण कार्यमा लगाइनेछ।

➢ **भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात नीति** : सम्पूर्ण नागरिकलाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जान, सम्पर्क गर्न, व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गर्न, नागरिक सुरक्षा प्रदान गर्न, सुरक्षित, सुलभ र सुविधायुक्त यातायात र सञ्चारको विकास गर्ने मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको धारणा रहेको छ। शहरी क्षेत्र तथा सदरमुकामदेखि ग्रामीण क्षेत्रसम्म पक्की सडकको व्यवस्था, सम्पूर्ण मधेशलाई जोड्नको लागि पूर्वपश्चिम हुलाकी राजमार्गलाई राष्ट्रिय राजमार्गको रुपमा विकसित गर्ने, मधेशलाई पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म बढी जनघनत्व भएको क्षेत्र र शहरहरूलाई जोड्दै रेलमार्गको स्थापना गर्नुको साथै विधुतीय रेलमार्गलाई विशेष प्राथमिकता दिने, पहाडी र हिमाली राजमार्ग, तराई र तिब्बतबाट काठमाडौं जोड्ने रेलमार्ग, भैरहवा हुँदै तिब्बत जोड्ने मार्ग, कोसी ल्हासा राजमार्ग, मध्य र सुदूरपश्चिमाञ्चलबाट तिब्बत जोड्ने मार्ग, पहाडी भूभागमा सुरुङ मार्गहरू, झोलुङ्गे तथा पक्कीपुलहरू, आकाशे मार्गहरू, सुन्दर पार्कहरू, बाराको निजगढ/सिमरौनगढ र रुपन्देहीको लुम्बिनीमा अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको निर्माण लगायतका योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने हाम्रो दलको धारणा रहेको छ।

➢ **जलस्रोत नीति** : नेपालमा अपार जलस्रोत छ। देशको विकासका लागि जलस्रोत ज्यादै महत्त्वपूर्ण उर्जा भएकोले यसको उचित प्रवर्द्धन तथा विकास गर्नु अपरिहार्य छ। वातावरणीय सन्तुलन र प्राकृतिक सुन्दरतालाई अक्षुण्ण राखी जलाशययुक्त बहुउद्देश्यीय जलविद्युत आयोजनाहरूको निर्माण, यथाशीघ्र लोडसेडिंग अन्त्य गरी विद्युत आपूर्तिको व्यवस्था गर्न मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल कटिबद्ध रहनेछ। विश्वस्तरमा

विकास गरिएका उच्च प्रविधि नेपालमा भित्र्याएर जलविद्युतको अधिकतम उत्पादन गरी देशलाई धनी बनाउने योजना हाम्रो दलले अंगीकार गरेको छ। जलस्रोतलाई सदुपयोग गरी सम्पूर्ण नागरिकलाई स्वच्छ पिउने पानीको सुलभ व्यवस्था र अत्याधुनिक प्रविधि मार्फत् कृषकहरूलाई सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउँदै कष्टकर जीवनलाई सरल बनाई 'हरित क्रान्ति' र 'स्वेत क्रान्ति' ल्याउनु पर्ने मान्यता हाम्रो दलको रहेको छ। मधेशमा शुद्ध खानेपानीको अभाव देखिएकाले शुद्ध खानेपानीको प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिइनेछ।

➢ **वन तथा वातावरण नीति** : मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल वनजङ्गलको बढ्दो विनाश, वातावरणीय प्रदूषण तथा बाढी पहिरोबाट हुने क्षतिलाई ध्यानमा राखी निम्न नीतिहरू लागू गर्नेछ : भूमिको भौगोलिक विशिष्टताअनुसार वनक्षेत्रलाई पुनर्स्थापित, विस्तारीकरण गर्ने, वनक्षेत्रको व्यवस्थापन सरकारी, सहकारी वा निजी क्षेत्रबाट गर्ने, आयआर्जन, पर्यावरण सन्तुलन तथा वनपैदावारमा सबै नागरिकको पहुँच पुऱ्याउने, वनक्षेत्रलाई प्रदेश वा प्रान्तको क्षेत्राधिकार अन्तर्गत राख्ने, वन अतिक्रमणलाई पूर्णरुपेण निरुत्साहित गर्ने, काठ तथा ढुङ्गा निकासीलाई अविलम्ब रोक्ने, बिजुली तथा उर्जाको उत्पादन बढाई वनविनाशलाई निरुत्साहित गर्ने, प्राकृतिक उत्पादन, क्षमता एवं व्यावसायीकरणलाई दृष्टिगत गरी वनक्षेत्रलाई वर्गीकरण गर्ने। मधेशका ९१ प्रतिशत जनता वनक्षेत्रको लाभबाट वञ्चित रहेको र सामुदायिक वन व्यवस्थापनमा केही व्यक्ति/समूहहरूको आय स्रोतको रुपमा प्रयोग हुँदै आइरहेकोले यसलाई प्रदेशको क्षेत्राधिकार भित्र राखी समुचित व्यवस्थापन गर्ने तथा चुरे क्षेत्रको संरक्षण एवं सम्वर्द्धनका लागि "चुरे वन सुरक्षित क्षेत्रहरू" को विकास गर्ने नीति लिइनेछ।

➢ **विदेश नीति** : विदेश नीतिको मूलआधार राष्ट्रिय हित हुनेछ। नेपालको राष्ट्रिय अखण्डता, स्वतन्त्रता, स्वाधिनता, सार्वभौमसत्ता, आर्थिक विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र समर्थन जुटाउनु मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको विदेश नीतिको मूल लक्ष्य र उद्देश्य रहेको छ। यो उद्देश्य प्राप्तिका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र (UN Charter), असंलग्न आन्दोलन (Non Aligned Movement) को विदेश नीति, पंचशीलको सिद्धान्त, दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठनको बडापत्र (SAARC Charter) तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र मान्यताका आधारमा विश्वका सबै राष्ट्रसंग मैत्रीपूर्ण सम्बन्ध कायम गर्नेछ। मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाल आर्थिक कूटनीति, लोकतन्त्र र मानव अधिकारलाई विदेशी नीतिका थप आधारका रुपमा आत्मसात् गर्दछ। साथै सबै छिमेकी मित्र राष्ट्र भारत र चीन लगायत सम्पूर्ण राष्ट्रहरूसंग सुसम्बन्ध कायम गर्दै दिगो शान्ति र समृद्धिको दिशामा अघि बढ्न द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सम्बन्ध विस्तार गर्ने नीति अपनाइने हाम्रो दलको स्पष्ट धारणा रहेको छ। नेपाली भूमिबाट मित्र राष्ट्रहरू विरुद्ध कुनै पनि प्रकारको गतिविधि हुन दिने छैन।

➢ **सूचनाको हकसम्बन्धी नीति** : २१ औं शताब्दी सूचनाको युग हो। सूचनाकै आधारमा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रले समृद्धि प्राप्त गर्दछ। सूचना लोकतन्त्रको प्राणवायु हो। सूचनाको हकले सिर्जना गर्ने सामाजिक वातावरणकै कारण एकातिर देशमा विकास, लोकतन्त्र, सुशासन, पारदर्शिता, सरकारको जवाफदेहिता, भ्रष्टाचार न्यूनीकरण र जनसहभागिता बढ्न जान्छ भने अर्कोतिर सूचनाकै कारण जनतामा ठीक बेठीक छुट्याउने चेतना र संस्कृतिको विकास हुन्छ। त्यसैले सूचनाको हक सार्थक रुपमा लागू भएमा सरकार जनताप्रति उत्तरदायी हुन्छ। जनता सरकारलाई कार्यसम्पादनका आधारमा वस्तुगत मूल्याङ्कन गरेर विश्वास गर्दछन्। सूचनाको हकलाई व्यवहारत: कार्यान्वयन तथा जनचेतना बढाउन निम्न नीति तय गरिने छ : स्नातकोत्तर अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई गाउँगाउँमा पठाएर सूचनाको हकबारे जनचेतना बढाउने अभियान सञ्चालन गर्ने, मन्त्रालय, विभागलगायत स्थानीय निकायहरूमा सूचनाको हकको कार्यान्वयनका लागि व्यवस्थापन गर्ने, विभिन्न सञ्चारमाध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्न नियमित रुपमा प्रकाशन तथा प्रसारणको व्यवस्था गर्ने, घुम्ती टोलीबाट नगरपालिका, जिल्ला सदरमुकाम तथा गाविसहरूमा हक अधिकार तथा उपयोगसम्बन्धी सार्वजनिक बहस सञ्चालन गर्ने, देशव्यापीरुपमा शिक्षक, सामाजिक कार्यकर्ता, महिला कार्यकर्ता, आमा समूहहरू, उपभोक्ता समूहहरू, स्थानीयतहका दलका कार्यकर्ताहरूलाई तालिम दिने व्यवस्था गर्ने, सूचनाको वर्गीकरण र सूचना नवीकरण गर्न सर्वस्वीकृत मापदण्ड निर्माण गर्ने तथा देशमा सूचनाको केन्द्र निर्माण गर्न विभिन्न किसिमका जनचेतनामूलक अभियानहरू सञ्चालन गरिनेछन्।

➢ **सञ्चार नीति** : नेपालको सर्वाङ्गिण विकास र प्रगतिको लागि स्वतन्त्र र जिम्मेवार सञ्चार माध्यम एउटा महत्वपूर्ण सम्पत्ति हो । सञ्चार माध्यमले राष्ट्रको समुन्नत हितलाई अगाडि बढाउन ठूलो भूमिका खेल्ने भएकोले हाम्रो देशले सञ्चारको स्वतन्त्रताको पूर्ण सम्मानको लागि कटिबद्ध छ । सञ्चार क्षेत्रको अभूतपूर्व शक्तिलाई सामाजिक जिम्मेवारी वहन गर्न अभिप्रेरित गर्न हाम्रो दल महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ । विद्यालयको औपचारिक शिक्षा समाप्त भएपनि हामी छापा तथा विधुतीय संचार माध्यमहरूबाट शिक्षा प्राप्त गरी नै राखेका हुन्छौं । सञ्चारको भूमिका राष्ट्रका नागरिकहरूलाई निरन्तर सुशिक्षित तथा सुसूचित गरिराख्ने भएकोले सञ्चारकर्मीले सिंगो समाजको शिक्षक र शिक्षिकाको भूमिका निर्वाह गरिराखेका हुन्छन् । यसर्थ सञ्चार माध्यमलाई दिगो शान्ति, विकास निर्माण र संस्कृतिको विकासमा मुख्य भूमिका खेल्ने माध्यमको रुपमा लिइनेछ । सञ्चारकर्मीलाई एउटै साझा तथा वृहत् छातामुनी ल्याई स्तरीय प्रशिक्षण, निरीक्षण तथा उनीहरूका सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने सवालमा हामी प्रतिबद्ध छौं । सञ्चारकर्मीको हकहित, प्रेस स्वतन्त्रता, जिम्मेवारी र सुरक्षाको प्रत्याभूति दिने, सञ्चार गृहलाई आवश्यक सेवा सुविधाका लागि एउटा ठोस संयन्त्रको विकास गर्ने, जनताको सुसूचित हुने अधिकार पूर्णरुपले रक्षा गर्दै स्वतन्त्र सञ्चार नीतिको अवलम्बन गर्दै श्रमजीवी पत्रकार ऐन पूर्णरुपमा कार्यान्वयन गर्ने हाम्रो दलको स्पष्ट नीति रहेको छ । संचार क्षेत्रमा कायम रहेको जातीय तथा क्षेत्रीय विभेदलाई अन्त्यगरी समावेशी तथा लोकतान्त्रिक संचार नीति अवलम्बन गर्ने हाम्रो दलको नीति रहेको छ ।

१५.खेलकुद

खेलकूद मानव जीवनको अभिन्न अंग हो । यहाँ शिक्षा, स्वास्थ्य र खेलकूद जस्ता मानवीय जीवनका महत्त्वपूर्ण अंगलाई समानान्तर रुपमा प्राथमिकताको सूचीमा राखेर आम मानिसमा स्वास्थ्यसम्बन्धी चेतना जगाउनका लागि खेलकूदलाई प्रमुख माध्यम बनाउन आवश्यक भएको छ । नेपालको कुल जनसंख्याको ४० प्रतिशत जनता युवा पुस्ताको हो । लगभग ८ वर्षदेखि ४० वर्षसम्मको नेपालको जनसंख्या ७० प्रतिशत भन्दा बढी छ । ८ वर्षदेखि माथि ४० वर्षसम्मलाई आधार मान्ने हो भने २ करोड जनसंख्या यस उमेरका छन् । जसमा प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष करिब ४० लाखको हाराहारीमा मानिसहरू खेलकूदमा आवद्ध छन् । मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालले खेलकूदलाई प्राथमिकता दिएको छ । खेलकूद विकासका लागि हाम्रो पार्टीको धारणा निम्नानुसार रहेको छ :

- प्रत्येक विकास क्षेत्रमा व्यवस्थित स्पोर्ट्स एकेडेमी बनाउने जसमा ट्रेनिङ सेन्टर, कभर्डहल र सिन्थेटिक ट्रयाकसहितको फूटबल मैदान रहनेछ ।
- ५०० जना क्षमता भएको आवासगृह सहितको ५० हजार क्षमताको अन्तर्राष्ट्रिय रंगशाला निर्माण गर्ने ।
- हरेक विद्यालयमा १० कक्षासम्ममा ऐच्छिक विषयमा खेलकूद सम्बन्धी पाठ्यसामग्री समावेश गर्ने ।
- खेलकूदका लागि कम्तिमा कुल बजेटको एक प्रतिशत छुट्याउने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय खेलाडीलाई प्रोत्साहनको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्दै जाने ।

१६. हाम्रो तात्कालीन कार्यक्रम

(१) देशको प्रत्येक गाऊँमा वार्षिक पचहत्तर लाखदेखि एक करोडसम्मको बजेट जनसंख्याको आधारमा उपलब्ध गराउने ।

(२) हुलाकी राजमार्ग मधेश विकासको मेरुदण्ड रहेकोले यसलाई प्राथमिकताका साथ निर्माण गर्ने ।

(३) देशका सबै सदरमुकामलाई सबै गाऊँसंग ग्रेभल रोडले जोड्ने । मधेशका सदरमुकामलाई पूर्व पश्चिम राजमार्गसंग जोड्ने सबै सडकलाई स्तरीय बनाउने।

(४) पाँच परिवारलाई शुद्ध खानेपानीको लागि चापाकलको जडान गर्ने ।

(५) एक गाविसदेखि अर्को गाविससम्म आवत जावत गर्ने सडकको निर्माण गर्ने ।

(६) गाविसअन्तर्गत रहेका पोखरीहरूलाई संरक्षण, सम्वर्द्धन तथा व्यावसायिक दृष्टिकोणले उपयोग गर्ने ।

(७) ग्रामीणस्तरमा रहेको कुलो, नहर, नदीमा तटबन्ध गरी सिंचाइको व्यवस्था गर्ने ।

(८) ग्रामीण र नगरपालिकामा रहेका ऐलानी र सरकारी जग्गा वा परतीलाई समुचित व्यवस्थापन गर्ने ।

(९) स्थानीयस्तरमा रहेका मठ, मंदिर, मस्जिद, गुम्बालगायतका अन्य धार्मिक स्थलहरूको संरक्षण, सम्वर्द्धन, रेखदेख र व्यवस्थापन गर्ने ।

(१०) वृद्धवृद्धा, एकल/विधवा महिला, अशक्त, असहाय महिला पुरुष, अपांगता भएका व्यक्तिहरूलाई मासिक रुपमा उपलब्ध गराएको रकम अपुग रहेकोले यसमा वृद्धि गर्ने ।

(११) मजदूर/श्रमिकवर्ग, कर्मचारीहरको लागि राज्यबाट निर्धारित न्यूनतम ज्याला/मजदुरी र तलब (Minimum Wages and Salary) अपर्याप्त रहेकोले यसमा वृद्धि गर्ने । तल्लोस्तरका मजदूर तथा कर्मचारी र माथिल्लोस्तरका कर्मचारी बीचको तलबमा धेरै अन्तर रहेकोले यसलाई व्यवस्थित गर्ने ।

(१२) सेना, प्रहरी र प्रशासनमा मधेशी एवं आदिवासी/जनजातिसमेतलाई सामूहिकरुपमा प्रवेशको व्यवस्था गर्ने ।

(१३) मधेशको प्रशासन, अदालत, प्रहरीको उच्च पद लगायत कार्यालय प्रमुखहरूमा मधेशीमूलका मानिसहरूलाई नियुक्त गरी पदस्थापन गर्न लगाउने ।

(१४) सरकारी विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्न हाल कायम रहेको व्यवस्थापन समितिको सट्टा सरकारलाई नै जिम्मेवार बनाउने । यसको लागि जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा एउटा छुट्टै संयन्त्रको निर्माण गर्ने ।

(१५) दलित, आदिवासी/जनजाति, मुस्लिम, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यकको बाहुल्यता भएको टोल वा गाऊँमा एउटा प्राथमिक विद्यालय अनिवार्यरुपले स्थापना गर्ने । हाल गाऊँमा संचालनमा रहेको विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारलाई व्यवस्थापन गर्ने ।

(१६) गाविसमा सञ्चालनमा रहेको स्वास्थ्य चौकीलाई बढी प्रभावकारी बनाउने ।

(१७) विभिन्न स्तर एवं निकायहरूमा भइरहेको भ्रष्टाचारलाई उनमूलन गर्न विभिन्न किसिमका जनचेतनामूलक कार्यक्रम/अभियान संचालन गर्ने । भ्रष्ट व्यक्ति/कर्मचारीहरूलाई कडा भन्दा कडा सजाय दिलाउन सजग रहने ।

(१८) प्रत्येक गाविसमा कृषि प्राविधिकको व्यवस्था गर्ने ।

अन्त्यमा

२०६२/०६३ को दास्रो जनआन्दोलनमार्फत शताब्दियौंदेखि शोषण, उत्पीडन र विभेदमा रहेका नेपाली समुदायले मुक्ति पाउने आशा गरेका थिए । तर, यथास्थितिवादी नेताहरूको बदनियतपूर्ण नीतिले संघीय लोकतान्त्रिक संविधान निर्माण गर्न दिएन । विभेदरहीत एवं समावेशी लोकतान्त्रिक चरित्रको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संविधान निर्माण गर्न मुलुक फेरि एक पटक संविधानसभाको निर्वाचनमा गइसकेको छ । पहिचानसहितको संघीयता र संघीयतासहितको संविधान निर्माण गर्नु आजको आवश्यकता हो । त्यो आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्न मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाललाई आफ्ना अमूल्य मत दिन सबैसँग आग्रह गर्दछौं ।

हाम्रो अपिल

१. राष्ट्रिय पहिचान, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, समानता, समता, सामाजिक न्याय र आर्थिक समृद्धिका लागि मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाललाई अत्यधिक मतले विजयी गराऔं ।

२. आफ्नो र आफ्नो छोराछोरीका उज्जवल भविष्यलाई सुनिश्चित गर्न मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपाललाई हातले समातेको मसाल चुनाव चिन्हमा मतदान गरौं ।

हाम्रो अभियान, हाम्रो राष्ट्रिय पहिचान, हाम्रो स्वाभिमान ।

जय देश ।। जय मधेश ।।।

मधेसी जनअधिकार फोरम, नेपालको

चुनाव चिन्ह

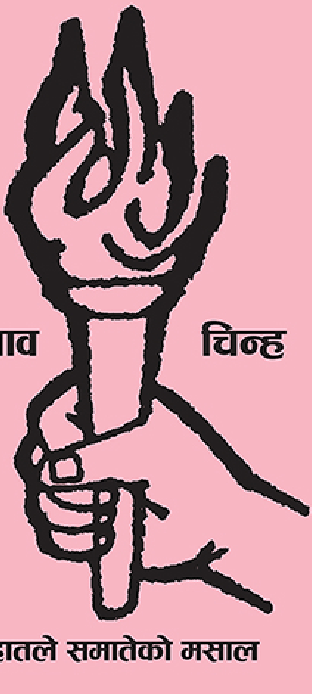

हातले समातेको मसाल